

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมข้าวของชาวตำบลคลองโยง

อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม¹

อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

ชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีคลองโยงเป็นสายน้ำหลักของชุมชน ส่งผลให้เกิดการทำเกษตรในพื้นที่ทั้งสองฝั่งคลอง จึงเกิดการส่งต่อมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมข้าวกันต่อเนื่องมาปรากฏเป็นวรรณกรรมตำราชุดพรหมชาติ การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชาวตำบลคลองโยงจากประวัติศาสตร์บอกเล่า และแบ่งยุคสมัยของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมข้าวของชาวตำบลคลองโยง โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ.2561 – กันยายน พ.ศ.2563 ผลการศึกษาพบว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยงแบ่งเป็น 1) ความรู้เรื่องการปลูกข้าวทำนา 2) ความรู้เครื่องมือและสัตว์ที่เกี่ยวกับการทำนา 3) ความรู้เรื่องประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าว ส่วนด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยงแบ่งได้เป็น 5 ยุค ได้แก่ 1) ยุคแรกเริ่มป่าไม้ชานนา 2) ยุคพัฒนาที่นาพระราชมรดก 3) ยุคการสำรวจดินสู่การเกษตรยุคใหม่ 4) ยุคนาข้าวสู่นาบัว และ 5) ยุคนาโฉนดชุมชน องค์ความรู้และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวคลองโยงในมิติวัฒนธรรมข้าวนี้สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของสังคมชาวคลองโยงที่เป็นสังคมชาวนาในที่ราบลุ่มริมน้ำ มีพัฒนาการและการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง มีต้นทุนทางภูมิศาสตร์ที่ดีทั้งดินและน้ำส่งผลให้ชาวคลองโยงจึงได้รับความนิยมต่อเนื่องมาที่รู้จักกันในนาม “ข้าวหอมนครชัยศรี”

คำสำคัญ

วัฒนธรรมข้าว, ประวัติศาสตร์ตำบลคลองโยง, ภูมิปัญญาการทำนา

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การบูรณาการองค์ความรู้ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นคลองโยง สู่การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นวิถีวัฒนธรรมข้าวคลองโยง พุทธมณฑลนครชัยศรี จากมหาวิทยาลัยมหิดล ทุนวิจัยเงินงบประมาณแผ่นดิน ปีงบประมาณ 2562

**The History and Rice Culture of Khlong Yong Sub-district,
Phutthamonthon District, Nakhon Pathom Province:**

*Aphilak Kasempholkoon
Faculty of Liberal Arts, Mahidol University*

Abstract

Khlong Yong subdistrict, Phutthamonthon district, Nakhon Pathom province is an old community that has evidenced since the reign of King Rama III, with "Klong Yong" as the main stream of the community. Resulting in agriculture in the area on both sides of the canal Therefore the inheritance of rice wisdom and culture was passed on to appear as a literary textbook set of "Phromachat". The objective of this study was to explore the body of knowledge about the rice culture of the Khong Yong sub-district people from the telling history and dividing the period of the history of the rice culture of the Khlong Yong people by collecting data from documents and collecting data in the field between October 2018 - September 2020. The study results showed that the wisdom about rice culture of the Klong Yong people is divided into 1) knowledge of rice cultivation 2) knowledge of tools and animals related to farming and 3) knowledge of traditions, rituals and beliefs related to rice. As for the history and culture of the people of Klong Yong, it can be divided into 5 eras: 1) the beginning of the forest, the rice fields, 2) the development of the royal rice fields, 3) the soil exploration era for modern agriculture, 4) the rice-to-lotus era and 5) the era of the community field. The wisdom and local history of the Klong Yong people in this rice culture dimension reflects the identity of the Klong Yong community who are farmers in the riverside plain with continuous development and adaptation with good geographic costs of both soil and water, Klong Yong rice has continued to gain in popularity, known as "Hom Nakhonchaisri rice"

Keywords

Rice culture, Klong Yong sub-district's history, Rice farming wisdom

บทนำ

ชุมชนคลองโยงถือเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่และมีประวัติความเป็นมายาวนาน ดังที่มีนิราศต่างๆ เช่น นิราศสุพรรณ (สันนิษฐานว่าแต่ง พ.ศ. 2374) นิราศพระปฐม (สันนิษฐานว่าแต่ง พ.ศ. 2385) นิราศพระแท่นดงรัง (สันนิษฐานว่าแต่ง พ.ศ. 2386) แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างคลองโยง และคลองบางใหญ่ว่าเป็นคลองเส้นเดียวกัน จากสถานที่ที่ถูกกล่าวถึงในนิราศเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าการเดินทางผ่านคลองบางใหญ่ต้องเดินทางผ่านคลองโยง เพราะฉะนั้นคลองทั้งสองจึงเป็นคลองเดียวกัน เพียงแค่เรียกตามชื่อของสถานที่ที่คลองเส้นนั้นไหลผ่าน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ที่ริมคลองสองฝั่งเขาตั้งบ้าน นำสำราญเรียงรันควันโขม
ถึงชะวากปากช่องชื่อคลองโยง เป็นทุ่งโล่งลิบลิ้วทิวทิวใจ
มีบ้านช่องสองฝั่งชื่อบางเชือก ล้วนตมเปือกเปอะปะสะไส
ที่เรือน้อยลอยล่องค้อยคล่องไป ที่เรือใหญ่โป่งโล่งต้องโยงควาย
เวหนากาสรู้ถอนถีบ เขาตริบเร่งไปน่าใจหาย
ถึงแสนชาติจะมาเกิดกำเนิดกาย อย่าเป็นควายรับจ้างที่ทางโยงฯ
จะออกช่องคลองโยงเห็นโรงบ้าน เขาเรียกลานตากฟ้าค้อยพาขึ้น
ไธ่แผ่นฟ้ามาตากถึงภาคพื้น นำจะย็นหีบเดือนได้เหมือนใจ
เจ้าหนูน้อยพลอยว่าฟ้าตกน้ำ ใครช่างด่ายกฟ้าขึ้นมาได้
แม่น้ำแดนดินสิ้นฟ้าสุราลัย จะเปล่าใจจริงจริงทั้งหญิงชายฯ
(นิราศพระปฐม ของสุนทรภู่)

ล่องทางบางใหญ่บ้าน ด้านคอย
เลี้ยวล่องคลองเล็กลอย เลื่อนช้า
สองฝั่งพรั่งพฤษพลอย เพลินขึ้น ชมเอย
แลเหล่าชาวสวนหน้า เสน่ห์น้องคลองสนอมฯ
คลองคดลดเลี้ยวล้วน หลักตอ
เกาะกระเรือรอ ร่องน้ำ
คดคลองช่องแคบพอ พายถ่อ พ่อเอย
คนคดลดเลี้ยวล้ำ กว่าน้ำลำคลองฯ.

ล่งย่านบ้านวัดร้าง เรือนโรง
ตกทุ่งถึงคลองโยง ห่อมไม้
วัดใหม่ธงทองโง ที่ติด ดินแะ
ควายลากผากเชือกไขว้ เคลื่อนคล้อยลอยเลนา
(นิราศสุพรรณ ของสุนทรภู่)

พ.ศ. 2386 หมื่นพรหมสมพัตร (มี) เดินทางไปนมัสการพระแท่นดงรัง ใช้คลองโยงเป็นเส้นทางไปนมัสการพระแท่นดงรัง ครั้นนั้นนายมีได้แต่งนิราศพระแท่นดงรัง บรรยายสภาพภูมิประเทศและสภาพสังคมที่เดินทางผ่าน และได้กล่าวถึงคลองโยงไว้ ดังนี้

มาตะบึงลูถึงหัวโยงเชือก เป็นโคลนเทือกท้องนาชลาลินธุ์
คลองก็เล็กน้ำตื้นเห็นพื้นดิน ไม่น่ากินน้ำท่าระอาใจ
ต้องจ้างโยงโยงเรือเหลื่อลำบาก ให้ควายลากเรือเลื่อนเขยื้อนไหว
ผูกกระนาวยาวยึดเป็นพืดไป ทั้งเจ๊กไทยปนกันสนั่นอิง
ไม่พักแจวพักถ่อให้รอร่า เป็นราคาจ้างประจำลำละสลึง
ควายก็เดินด้นตังกันกังกัง พอเชือกตึงเรือตามกันหลามมา
(นิราศพระแท่นดงรัง ของนายมี)

พื้นที่ของตำบลคลองโยง เดิมเป็นพื้นที่นากว้างใหญ่ มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีลำคลองไหลผ่านหลายสาย เหมาะแก่การทำการเกษตร ทำให้ประชาชนเข้ามาจับจองพื้นที่บริเวณนี้เพื่อการทำนา แต่การทำนาของชาวบ้านในอดีตไม่สามารถทำให้ชีวิตชาวนาดีขึ้น เพราะผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกไปที่พ่อค้าชาวจีน ที่เข้ามาขายปุ๋ย ยาฆ่าแมลง พันธุ์ข้าว ตลอดจนการกู้ยืมเงินเป็นต้น เมื่อมีการเก็บข้าว ชาวบ้านก็ต้องมาขายให้แล้วหักหนี้สินพร้อมดอกเบี้ย เมื่อชาวนาเป็นหนี้สินกันมาก จึงต้องสูญเสียที่ดินให้กับพ่อค้า ต่อมาประมาณ ปี พ.ศ. 2532 จนถึงปัจจุบันราคาที่ดินแพงขึ้น ชาวนาจึงต้องการขายที่ดินมากกว่าการทำนาต่อไป (ศศิกัญจน์ จินตวรรณ, 2551, 53)

ปัจจุบันตำบลคลองโยงมีพื้นที่ทั้งหมด 19,768 ไร่ แบ่งเป็นที่ทำการเกษตรประมาณ 14,861 ไร่ และอีก 4,907 ไร่เป็นที่อยู่อาศัย ดินส่วนใหญ่เป็นดินเหนียว หน้าดินเป็นดินสีเทาสีดำ ดินชั้นล่างเป็นดินสีเทาอ่อนปน เกษตรกรส่วนใหญ่มีการทำนาทั้งนาปรังและนาปี แต่ปัจจุบันมีประชากรที่หลากหลายเข้ามาใช้พื้นที่ ซึ่งมีทั้งซื้อที่ดินและเช่าที่ดิน เพื่อทำการเกษตรแบบเข้มข้นตลอดจนการอุตสาหกรรม รวมถึงโครงการหมู่บ้านจัดสรร เป็นต้น (ศศิกัญจน์ จินตวรรณ, 2551, 56)

ด้วยสภาพการณ์ที่ชาวบ้านมีแนวโน้มจะขายที่ดินและเลิกทำนาในพื้นที่คลองโยง ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะได้ศึกษาทุนทางวัฒนธรรมในมิติประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมในวัฒนธรรมข้าว ตลอดจนสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ชาวคลองโยงเพื่อนำไปสู่การรักษาและหวงแหนแผ่นดินเกิด รวมถึงเพื่อเป็นองค์ความรู้ในการต่อยอดสู่การท่องเที่ยวในมิติวัฒนธรรม ข้าวอันจะช่วยให้ชาวคลองโยงได้มีรายได้และอยู่บนผืนแผ่นดินแม่ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชาวตำบลคลองโยงจากประวัติศาสตร์บอกเล่า
2. เพื่อแบ่งยุคสมัยของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมข้าวของชาวตำบลคลองโยง

ทบทวนวรรณกรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมเบื้องต้นพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาภูมิปัญญาของวัฒนธรรมข้าวในมิติต่างๆ รวมถึงการบริหารจัดการและการประยุกต์เพื่อการพัฒนา ดังตัวอย่าง

รัฐพล ไชยรัตน์ (2557, 8). **ภาพอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมข้าวไทย**. งานวิจัยเรื่องอัตลักษณ์ภาพตัวแทนของข้าวไทยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการอัตลักษณ์และการสร้างสรรค์ภาพอัตลักษณ์ที่เป็นตัวแทนของความเป็นวัฒนธรรมข้าวไทยในรูปแบบของภาพดิจิทัลโดยพิจารณาประเด็นหลักของภาพตัวแทนในลักษณะของความเป็นอัตลักษณ์ร่วมสมัยของวัฒนธรรมข้าวไทยการศึกษาในประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยทำการศึกษการเปลี่ยนแปลงบทบาทของข้าวในวัฒนธรรมไทยทั้งในแง่มุมทางประวัติศาสตร์และความเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือการศึกษาพลังและอิทธิพลของวัฒนธรรมทัศน (Visual Culture) หรืออาจจะเรียกว่าวัฒนธรรมทางสายตาของความเป็นข้าวไทย

พระปลัดอนันต์ สนพะเนา ศาสตรา เล่าอรรคะ (2560, 292). **วัฒนธรรมข้าว : การสืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานใต้**. วิทยานิพนธ์นี้มีความมุ่งหมาย 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาความเป็นมาด้านความเชื่อและพิธีกรรมวัฒนธรรมข้าวของชุมชนอีสานใต้ เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาด้านความเชื่อและพิธีกรรมด้านประเพณีข้าวของชุมชนอีสานใต้ และเพื่อสืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้าน บุญประเพณีข้าว ด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานใต้ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงประกอบด้วยกลุ่มผู้รู้กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป จำนวน 90 รูป/คน ใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสัมภาษณ์แบบเชิงลึก แบบบันทึกผลการสนทนากลุ่ม

และแบบบันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ และนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ผลการวิจัยพบว่า 1. ความเป็นมาด้านความเชื่อและพิธีกรรมวัฒนธรรมข้าวของชุมชนอีสานใต้ เชื่อว่า จะต้องเลี้ยงผีตาแฮกก่อนลงมือทำนา และหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จทุกปีหลังจากนำเมล็ดข้าวขึ้นเก็บไว้ในยุ้งฉางให้ปิดประตูยังมิดชิด วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จึงทำพิธีเปิดยุ้งฉาง สู้ขวัญข้าว ตักข้าวในยุ้งไปทำบุญที่วัดหาบผุ่น (ปุ๋ยคอก) ใส่ภาชนะ และยังนิยมประกอบพิธีประเพณีบุญคุณลาน ตามความเชื่อที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ 2. สภาพปัจจุบันและปัญหาด้านความเชื่อ และพิธีกรรมวัฒนธรรมข้าวของชุมชนอีสานใต้ พบว่ายังสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมบุญคุณลาน บุญเปิดยุ้งฉาง เชื่อว่า จะต้องสู้ขวัญข้าวบอกกล่าวพระแม่โพสพและต้องนำไปทำบุญถวายพระที่วัด ก่อนตักข้าวมาบริโภคและจำหน่ายแจก บุญกระยาสาธ หรือประเพณีแห่เทียนตาของชาวไทยเขมร จัดขึ้นในวันแรมเดือน 10 เชื่อว่า ในวันนี้ผีบรรพบุรุษจะมารอคอยรับส่วนบุญจากลูกหลานอยู่ที่วัด หากไม่เห็นลูกหลานมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้จะเสียใจร้องไห้และสาปแช่งให้ทำมาหากินฝืดเคืองไม่เจริญรุ่งเรือง 3. การสืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้านบุญประเพณีข้าวด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานใต้ โดยการมีส่วนร่วมของ บ้าน วัด โรงเรียน กล่าวคือ บ้าน จัดประชุมชาวบ้าน เพื่อกำหนดวันเวลา สถานที่ทำบุญ แต่ละประเพณีให้ชัดเจน เชิญชวนชาวบ้านทุกครอบครัว ให้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทำบุญประเพณีข้าวทุกครั้งที่เกิดขึ้นในชุมชน วัด ช่วยอำนวยความสะดวกด้านสถานที่ อุปกรณ์ เครื่องเสียง เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมแต่ละประเพณี พระสงฆ์ที่วัดจะจัดแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับอานิสงส์การทำบุญเกี่ยวกับข้าว ผู้ไปร่วมพิธีกรรม จะได้รับพรจากพระสงฆ์ ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ หรือรับวัตถุมงคลไว้เป็นพุทธานุชาและโรงเรียนให้จัดเป็น ศูนย์รวมด้านวิชาการ ของชุมชนให้แนวคิด การสืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านความเชื่อและพิธีกรรมแต่ละบุญประเพณี โดยการจัดกิจกรรมให้หลากหลาย เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนได้ตระหนัก เข้าใจขั้นตอน การประกอบพิธีกรรม เน้นการมีส่วนร่วม ลงมือปฏิบัติจริงทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่นกิจกรรมวาดภาพ การอ่าน แสดงละครทางตรงโดยเข้าร่วมพิธีกรรมแต่ละประเพณีที่เกิดขึ้นในชุมชน และเขียนรายงานส่งคุณครูเป็นการติดตามประเมินผล

ศิริพรรณ สุทธิพันธ์. (2561, 116) เสนองานวิจัยเรื่อง **วัฒนธรรมข้าว : กระบวนการผลิตและการบริโภคตามวิถีพุทธ**. งานวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมข้าวในทางพระพุทธศาสนาและสังคมไทย (2) เพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย (3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมข้าวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม วิธีการดำเนินการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาวิเคราะห์และเรียบเรียงเป็นพรรณนาโวหารผลการศึกษาผู้วิจัยพบว่า วัฒนธรรมข้าวในทางพระพุทธศาสนาและสังคมไทยมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทยมาตั้งแต่โบราณกาล การปลูกข้าวเป็นวิถีการดำรงชีพตลอดมาจนถึง

ปัจจุบัน มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว เพราะคนไทยเชื่อว่าข้าวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมีจิตวิญญาณ ดังนั้น พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวมักจะมีลักษณะร่วมกันระหว่างความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมจากบรรพบุรุษ ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยจะมีวัฒนธรรมข้าว มีพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไปบ้างแล้วแต่ความเชื่อและความเหมาะสมของสภาพความเป็นอยู่ แต่จะมีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน คือ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว เพื่อต้องการให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ รอดพ้นจากอันตรายต่างๆ จนถึงการเก็บเกี่ยว เพื่อต้องการให้ได้ผลผลิตที่ดีนั่นเอง

เสริมศิริ อัครพัฒน์พันธ์. (2560, 59) เสนองานวิจัยเรื่อง **วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ : แนวคิดและการจัดการบนฐานทุนทางสังคม**. งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและกระบวนการจัดการวัฒนธรรมข้าวบนฐานทุนทางสังคมและพระพุทธศาสนาในสังคมไทย 2) เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนชาวนา ในการจัดการวัฒนธรรมข้าวบนฐานทุนทางสังคมและพระพุทธศาสนาในสังคมไทย กำหนดรูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารและแหล่งข้อมูลตัวบุคคล ซึ่งเป็นชาวนาในศูนย์ข้าวชุมชน จำนวน 5 แห่งในสังคมไทยเพื่อให้เห็นแนวทางการประยุกต์ใช้แนวคิดและการจัดการวัฒนธรรมข้าวบนฐานทุนทางสังคมและพระพุทธศาสนาในการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนในสังคมไทย และแนวทางการเสริมสร้างเครือข่ายศูนย์ข้าวชุมชนตามแนวคิดและวัฒนธรรมข้าวบนฐานทุนทางสังคมและพระพุทธศาสนา โดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจงตามความสำคัญของการศึกษาวิจัยผลการวิจัยมีดังนี้ 1) แนวคิดและกระบวนการจัดการวัฒนธรรมข้าวบนฐานทุนทางสังคมและพระพุทธศาสนาในสังคมไทย การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย พบว่า มีการบอกกล่าวจากรุ่นสู่รุ่น และการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ด้านพิธีกรรมในการปลูกข้าวยังทำไม่ชัดเจน ส่วนใหญ่ชาวนาที่สูงอายุจะทำ ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อแผ่นดิน ผืนนาและขบวนการปลูกข้าวทั้งหมดส่วนประเพณีที่หายไป เช่น การไหว้ยังข้าว การล้างยัง ทั้งนี้เพราะปัจจุบันชาวนาขายข้าวทั้งหมดให้โรงสีไม่ได้เก็บไว้ที่ยังฉาง การจัดการความรู้ พบว่า มีการจัดการอย่างไม่เป็นระบบ ไม่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลแต่ใช้ประสบการณ์นำไปแลกเปลี่ยนกัน นอกจากนี้ การนำความรู้ที่เจ้าหน้าที่ ศูนย์ข้าวต่าง ๆ มาแนะนำยังไม่ได้ผลมาก เพราะชาวนายังขาดความมั่นใจ 2) การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนชาวนาในการจัดการวัฒนธรรมข้าวบนฐานทุนทางสังคมและพระพุทธศาสนาในสังคมไทย พบว่า การใช้ทุนทางสังคมของชาวนา พบว่า มีการใช้ทุนทางสังคมที่โดดเด่นเฉพาะถิ่นแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคการใช้ทุนทางสังคมที่รัฐบาลจัดทำให้พบว่า มีการทำตามและให้ความสนใจ ไม่มากนัก ทั้งนี้ เพราะชาวนายังชินกับการทำนาแบบเดิม ด้านรากฐานวัฒนธรรม พบว่า มีรากฐานมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น ความกตัญญู การทำงานแบบกลุ่ม การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การแบ่งปันความรู้ตลอดจนข้อมูลในการทำนา และได้เห็นว่าพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในวิถีการปลูกข้าวด้วย การเสริมสร้างเครือข่ายชุมชน พบว่า ให้ความสำคัญกับเครือข่ายภายในชุมชน ปัญหาที่พบทุนทางสังคมจากภาครัฐ พบว่า เจ้าหน้าที่ศูนย์การ

ข่าวไม่มีความรู้ ความชำนาญในการดูแลศูนย์หรือสถานที่ที่รับผิดชอบ เพราะมีอายุน้อยและไม่มีประสบการณ์

งานวิจัยดังประมวลมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมข้าว อัตลักษณ์และภาพลักษณ์ของวัฒนธรรมข้าว ตลอดจนการสืบสานวัฒนธรรมข้าว อย่างไรก็ตามบริบทของวัฒนธรรมข้าวในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกัน ซึ่งบริบทดังกล่าวเป็นผลมาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนวัฒนธรรมข้าว ตลอดจนวัฒนธรรมข้าวที่แทรกอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น งานวิจัยนี้จึงต้องการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนวัฒนธรรมข้าวตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม เพื่อให้เห็นลำดับของการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจให้แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อเป็นองค์ความรู้ในการอนุรักษ์ สืบสาน และพัฒนาต่อยอดต่อไป

วิธีการวิจัย

ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตด้านพื้นที่นั้น มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม และพื้นที่ใกล้เคียง คือ ตำบลศาลายา และตำบลมหาสวัสดิ์ ซึ่งอยู่ในอำเภอกุสุมาลย์เช่นเดียวกัน

การเก็บข้อมูล แบ่งเป็น

- ก. การเก็บข้อมูลเอกสาร เก็บข้อมูลเอกสารประวัติศาสตร์จากหอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดสถาบันการศึกษาต่างๆ
- ข. การเก็บข้อมูลภาคสนาม ระหว่าง เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2561 – เดือนกันยายน พ.ศ. 2563 โดยการทำวิจัยครั้งนี้มี 3 กลุ่มเป้าหมาย ดังนี้
 - หญิงและชายที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เกิดและดำรงชีวิตอยู่ที่ตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม
 - ครูสังกัดภาครัฐ ของโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม และพื้นที่ใกล้เคียง
 - ผู้นำชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม

ขั้นตอนการวิจัย

1. สํารวจและรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านคลองโยงจากหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. เก็บข้อมูลภาคสนามสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลเชิงสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านคลองโยง
3. ประมวลผล จัดกลุ่มและวิเคราะห์หาค่าความรู้วัฒนธรรมข้าว ตลอดจนแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมข้าวตำบลคลองโยง
4. เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

วัฒนธรรมข้าวของชาวตำบลคลองโยง นับได้ว่าเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน เนื่องจากคลองโยงเป็นคลองธรรมชาติและเป็นเสมือนสายเลือดหลักของชาวตำบลคลองโยง จึงทำให้การทำนาเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านในแถบนี้มาแต่โบราณ จากการศึกษาพบองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยง และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมข้าวชาวตำบลคลองโยงได้ ดังนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยงแบ่งเป็น

1.1 ความรู้เรื่องการปลูกข้าวทำนา

ในปัจจุบันการทำนาของชุมชนคลองโยง ปรากฏให้เห็นลักษณะการทำนาที่สำคัญในสองรูปแบบคือ การทำนาดำ และการทำนาหว่าน จากข้อมูลการสัมภาษณ์ชาวชุมชนคลองโยง พบลักษณะของการทำนา ใน 2 รูปแบบ ดังนี้

ก. การทำนาดำ

เริ่มจากการไถดินเตรียมการปลูกต้นกล้า หมักดินให้ดินเหลว จากนั้นจึงใช้คราดคราดดินเพื่อให้หน้าดินเสมอกัน จากนั้นก็จะนำต้นกล้าที่ถูกมัดเป็นกอ มาปักลงดินที่เตรียมไว้ บุญลือ เจริญมี (สัมภาษณ์, 2562) กล่าวว่า “ตอนแรกจะไถก่อน แล้วก็หมักดินเพื่อให้มันเหลว แล้วก็ใช้คราดคราดอีกที ให้เอือกมันเสมอกัน เรียบร้อยดีแล้ว ก็จะทำ เอาต้นกล้ามาดำ สมัยก่อนจะเอาแรงชาวบ้านมาดำนับไปคนละงาน ๆ มาดำกัน ... เตรียมกล้า ทำนาดำ เรียกว่าถอนกล้า แล้วก็มัดๆ เสร็จแล้วก็นำไปดำปลูก ก็คือถอนกล้า มัดเป็นกอแล้วก็ไปดำ นำมาปลูก”

ข. การทำนาหว่าน

ในชุมชนคลองโยง การทำนาหว่านนับได้รับความนิยมนานกว่าการทำนาดำ เพราะมีความสะดวกรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากเทคโนโลยีเครื่องมือเครื่องใช้ ที่ไม่ต้องใช้แรงงานจากควายอีกต่อไป บุญลือ เจริญมี (สัมภาษณ์, 2562) กล่าวว่า “การทำนาในชุมชน จะมีการทำทั้งนาดำและนาหว่าน ความต่างตอนนาดำจะใช้คน ส่วนนาหว่านใช้รถไถเลย นาดำก็มีเครื่องทำได้ แต่แพง เลยนิยมใช้คนมากกว่า” ส่วน วันทนา เอี่ยมสุวรรณ (สัมภาษณ์, 2562) กล่าวว่า “ถ้าหว่านขั้นแรกใช้คนหว่านมือหว่านเอา แต่อย่างว่าเดี๋ยวนี้เครื่องมือเขาทันสมัย เพิ่งจะเข้ามาเมื่อปี 2 ปีนี้เองสมัยก่อนทำนาดำ แต่ตอนนี้หว่าน เพราะว่า คนทำไม่ค่อยมีใจ เหมือนกับว่านาดำใช้คนดำ แต่นาหว่านเดี๋ยวนี้ใช้รถกันแล้ว” ส่วนพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมทำนาหว่าน คือ ข้าวพันธุ์พิษณุโลก 2กข 41กข 51 สุพรรณบุรี (วันทนา เอี่ยมสุวรรณ, สัมภาษณ์, 2562)

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่าคุณภาพของการทำนาดำนั้นดีกว่านาหว่าน เนื่องจากนาหว่านจะพบกับปัญหาสารเคมีตกค้างจากการป้องกันหญ้า และปัญหาเรื่องข้าวติดที่ต้องใช้การทำนาดำเข้าช่วยแก้ไขปัญหา (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

ข้าวติดเป็นข้าวผสม ระหว่างข้าวเกษตรกับข้าวป่าหรือพื้นเมือง เป็นข้าวที่กลายพันธุ์คัดไม่ขาดจากสายพันธุ์เดิม จำเป็นต้องกำจัดทิ้ง เนื่องจากว่าข้าวติดที่หลุดออกจากรวงแล้วฝังอยู่ในดินสามารถขึ้นได้ใหม่ตลอดเวลา เก็บเอาไว้จะแย่งสารอาหารจากข้าวสายพันธุ์ปกติ จากข้อมูลในเบื้องต้นพบว่า นาดำจะไม่มีปัญหาเรื่องข้าวติดเหมือนนาหว่าน เพราะนาดำจะมีน้ำอุมในดิน ทำให้หญ้าที่จะขึ้นมารบกวนต้นข้าว นั้นมีน้อยกว่านาหว่าน ซึ่งผลจากเทคโนโลยีจึงทำให้ปัญหาข้าวติดในการทำนาหว่านนับมีจำนวนลดลงด้วย (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) นอกจากนี้เกษตรกรยังได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมด้วยว่า

“ข้าวติดกำจัดยาก กำจัดโดยการเอาไม้ลวกพันผ้าที่ไม่แล้วก็ซุบยาฆ่าหญ้า ที่มีขายทั่วไป อีกวิธีหนึ่งคือการกลับไปทำนาดำ แต่ลุงยังไม่เคยเกิดปัญหาข้าวติด เพราะทำนาโดยการย้ายที่เปลี่ยนที่การปลูกข้าวไปนาอื่น นาที่ทำอยู่ในปัจจุบันคือนาหว่าน นาหว่านคือช่วงที่ต้องปล่อยให้ดินแห้งเพื่อให้เมล็ดข้าวที่หว่านลงไปมันแตกต้นขึ้นมาและนั่นแหละที่ข้าวติดจะขึ้นมาพร้อมข้าวของเรา แต่ถ้าเป็นนาดำจะไม่เกิดปัญหาข้าวติด เพราะต้องรักษาระดับน้ำให้คงที่ตลอดปี ข้าวติดจึงไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นมาได้” (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

แม้ว่าลักษณะของการทำนาดำและนาหว่านจะแตกต่างกันในการดำเนินการ แต่สิ่งที่เหมือนกันคือ เราสามารถใช้พันธุ์ข้าวต่าง ๆ ปลูกได้ทั้งนาดำและนาหว่าน อีกทั้งสมัยก่อน อุปกรณ์ในการทำนายังไม่แตกต่างกันอีกด้วย (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

ส่วนช่วงเวลาในการทำนาของชาวลองโยนนัน สมัยก่อนชาวลองโยนจะทำนากันเพียงปีละครั้ง แต่ปัจจุบันชาวบ้านหันมาเพาะปลูกข้าวพันธุ์ กข มากขึ้น ซึ่งเป็นข้าวที่สามารถเพาะปลูกได้ประมาณ 2 ครั้งต่อปี ส่วนช่วงเวลาที่เหมาะสมคือช่วงเดือนพฤษภาคม – มิถุนายน (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) นอกจากนี้ ช่วย สิทธิสุนทร เกษตรกรอาวุโสในชุมชนคลองโยงยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า (สัมภาษณ์, 2562)

“จะเริ่มทำนาในเดือนห้าเดือนหก ก็จะเริ่มไถนา ทำเทือก ตกกล้า ปักดำ ส่วนการเก็บเกี่ยวก็ต้องว่างจากการทำนา ปกติจะทำนาปีละครั้ง ถ้าเป็นข้าวหนักก็จะไปเกี่ยวในเดือนยี่ ผลผลิตที่ได้ก็จะมีข้าวลูกผสม (สีเดือนเกี่ยว) ข้าวพื้นเมือง ข้าวขาวบางพระ ปิ่นแก้ว ข้าวป่า เหลืองลาย (ข้าวเดือน 11 เขาเรียก ข้าวปลา)”

ด้านการเก็บเกี่ยวข้าว เดิมชุมชนจะใช้เคียวเหล็กเกี่ยวข้าวแต่ปัจจุบันใช้รถเครื่องเก็บเกี่ยวข้าวกันมากขึ้น การเก็บเกี่ยวในอดีตนั้นมีวิธีการคือ “จะเกี่ยวเป็นกำแล้วก็ซุ่มซักไว้ ปล่อยไว้ให้แห้ง เอาหัวขึ้นทางลง แล้วเวลาแห้งก็หอบไปตีกับหัวคันนา เสร็จแล้วก็มัดแล้วค่อยหาบเข้าบ้าน” (ช่วย สิทธิสุนทร, สัมภาษณ์, 2562) ส่วนการเก็บเกี่ยวในปัจจุบันนั้น ตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มมีเครื่องมาขาย “เดี๋ยวนี้เขามีเครื่องและ ไปซื้อเครื่องมาวิดน้ำขึ้น ตั้งแต่หลังสงครามโลกมีเครื่องมาขาย เราก็ไปซื้อ” (วันทนา เอี่ยมสุวรรณ, สัมภาษณ์, 2562) “เวลาทำเทือกเอารถลงไปดี เอารถแทรกเตอร์ดีเลย” (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

นอกจากนี้ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ยังทำให้ความใกล้ชิดสนิทสนมของชาวบ้านในชุมชนที่เคยมีความสามัคคี และช่วยเหลือซึ่งกันและกันหายไป เพราะปัจจุบันกลับพบปัญหาการในรูปแบบการจ้างงานมากขึ้น ดังที่ วันทนา เอี่ยมสุวรรณ (สัมภาษณ์, 2562)

1.2 ความรู้เครื่องมือและสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับการทำนา

ในการทำนาของชาวลองโยนนัน มีเครื่องมือและสัตว์โดยเฉพาะควาย ที่ใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงในการทำนามาแต่ดั้งเดิม เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนามักเป็นการใช้วัสดุพื้นถิ่นแล้วใช้ภูมิปัญญางานช่างพื้นบ้านประดิษฐ์ขึ้นเพื่อไว้ใช้งานภายในครัวเรือน หรือในชุมชน ดังนี้

ก. ความรู้เรื่องเครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการทำนา

เครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชาวลองโยงที่สำคัญ ได้แก่ หางยาม คันชัก แอ่งน้อย เทือก ตะพาย เคียว คราด ไถไม้ โกงควาย ไถดินเดี่ยว ไถดินคู่ โปยขัด มีดตอก (สรุปความจาก บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) โดยเกษตรกรชาวลองโยงได้ให้รายละเอียดของเครื่องมือต่างๆ ไว้ ดังนี้

ภาพประกอบ 1,2 ไถดินเดี่ยว (ซ้าย) ไถดินคู่ (ขวา)

“หางยาม (หางคันไถที่ถือ) คันชัก (ส่วนประกอบของคันไถสำหรับ เทียมวัวหรือควาย) แอ่งน้อย เทือก ตะพาย (ที่ผูกโยงจากหลังควาย) เคียว (ใช้เก็บเกี่ยวข้าว)” (ช่วย สิทธิสุนทร, สัมภาษณ์, 2562)

“อุปกรณ์การทำนา ส่วนมากใช้ควายเหล็ก ไถไม้ คราดไม้ ทำด้วยไม้ หมด จะไม่มีเหล็กมาข้องเกี่ยวในชีวิต โกงควาย (ใช้คล้องควาย) เคียวอย่างเดียว เป็นเหล็ก” (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

“มีดตอก หรือ มีดจักตอก ใช้เวลามัดข้าวกล้า นี่ก็ตะแกรงขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ก็มี เอาร้าออก เอาข้าวสารไว้ ตะแกรงอันใหญ่ก็มี” (วันทนา เอี่ยมสุวรรณ, สัมภาษณ์, 2562)

ภาพประกอบ 3, 4 ตะแกรงเล็ก (ซ้าย) ตะแกรงใหญ่ (ขวา)

ข. ความรู้เรื่องสัตว์ที่เกี่ยวกับการทำนา

สัตว์เกี่ยวกับการทำนาของชาวลองโยงในที่นี้คือ “ควาย” สืบเนื่องมาจากที่ชาวมุขชนคลองโยงมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ควายจึงเป็นสัตว์ที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับชาวมุขชนในการประกอบอาชีพมานานแล้ว แต่ปัจจุบันการทำนาของมุขชนคลองโยงไม่ได้ใช้ควายในการไถนาอีกต่อไป เพราะเครื่องมือเครื่องใช้เครื่องจักรกลสมัยใหม่ได้เข้ามาแทนที่แรงงานวัวควาย (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) อย่างไรก็ดี จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่าชาวลองโยงมีภูมิปัญญาในการคัดเลือกควาย การจำแนกลักษณะควาย เพื่อให้ได้ควายดีมาใช้งาน ดังตัวอย่าง

“ถ้าจะให้ควายอีสาน มาใช้ที่บ้านเราก็ไม่ได้ เพราะควายอีสานตัวจะเล็ก อีสานจึงไม่นำควายมาใช้ไถนา แต่จะใช้วัวไถแทน เพราะวัวตัวใหญ่กำลังดี แต่จะไม่ชอบน้ำ แต่ภาคกลางใช้ควายเพราะควายมันชอบน้ำ เค้าเรียกควายกรุงกับควายเมือง ควายกรุง มาจากควายอยุธยาบ้าง อ่างทองบ้าง ตัวมันจะใหญ่หน่อย ตาของลงไปซื้อควายมาจากอยุธยาทั้งนั้น” (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

ในการบังคับควายนั้น มีการตอกจุกแล้วร้อยเชือกที่จุกควาย โดยใช้เชือกปอกระเจา จะทำเมื่อควายเริ่มเป็นหนุ่มตัวใหญ่ เริ่มใช้งานได้จะนำมาตอกเพื่อบังคับให้ควายทำตามคำสั่ง และต้องทำแบบนี้กับควายทุกตัว (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) นอกจากนี้ยังมีภาษาที่ใช้สื่อสารระหว่างคนกับควายอีกด้วย เช่น “เฮ้ย” หมายถึง สั่งให้ควายเดิน “ยอ” หมายถึง สั่งให้ควายหยุด “ทูน” หมายถึง สั่งให้ควายเดินไปทางซ้าย “ถาด” หมายถึง สั่งให้ควายเดินไปทางขวา (ช่วย สิทธิสุนทร, สัมภาษณ์, 2562)

1.3 ความรู้เรื่องประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าว

มุขชนคลองโยงแห่งนี้เป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์และความเป็นมายาวนาน อันเป็นบ่อเกิดของประเพณี วัฒนธรรม และเทศกาลสำคัญที่ชาวมุขชนคลองโยงมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าบางประเพณีจะเลือนหายไปตามกาลเวลา หรืออาจไม่ได้รับความนิยม จนเลิกปฏิบัติไปแล้วในปัจจุบัน ดังนั้นการลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์ชาวมุขชนคลองโยงเกี่ยวกับเรื่องประเพณี ทำให้ทราบถึงที่มาและความสำคัญของประเพณีที่เคยปรากฏในมุขชนคลองโยงตั้งแต่เมื่อครั้งอดีต ซึ่งประเพณีหรืองานเทศกาลที่พบในมุขชนคลองโยงที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชาวนา มีดังนี้

ก. ประเพณี 12 เดือน (เฉพาะที่เกี่ยวกับการทำนา)

เดือนยี่ (มกราคม) ในเดือนนี้ก็จะเริ่มมีการหว่านข้าว เริ่มด้วยการบอกเจ้าของที่เจ้าของทางด้วยดอกไม้ธูปเทียน แต่สมัยนี้ไม่ได้มีขั้นตอนอะไรที่เป็นพิธีมากนัก (วันทนา เอี่ยมสุวรรณ, สัมภาษณ์, 2562)

ภาพประกอบ 5 ชาวบ้านคลองโยงเมื่อ 25 ปีก่อน กับพิธีทำขวัญข้าว

เดือนสาม (กุมภาพันธ์) ในเดือนนี้ก็จะเริ่มมีทำขวัญข้าวกันบ้างแล้วในที่นาบางแห่ง เนื่องจากการหว่านข้าวในปัจจุบัน แต่ละนาจะหว่านข้าว และเก็บเกี่ยวไม่พร้อมกัน (วันทนา เอี่ยมสุวรรณ, สัมภาษณ์, 2562) สมัยก่อนนี้บริเวณคลองโยงมีการทำขวัญข้าว สิ่งที่ต้องเตรียมในการทำพิธี ได้แก่ ก้านไผ่ เศษผ้า เพื่อนำมาทำธง 7 สี อ้อยควั่น ถั่ว งา และชะลอม (เจ็ก เจริญมี และจันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562) ชาวบ้านละแวกนี้มักไปขอเศษผ้ามาเย็บติดกับก้านไผ่เพื่อทำเป็นธง ขั้นตอนต่อไปก็คือการทำชะลอม ซึ่งการเย็บผ้าและการจักสานนี้ก็เหมือนเป็นกุศโลบายที่คนโบราณต้องการให้ลูกหลานเย็บผ้าเป็นและทำเครื่องจักสานเป็น ด้วยความที่มีความเชื่อว่าแม่โพสพเป็นผู้หญิงกำลังตั้งท้อง การเตรียมของเพื่อไปทำขวัญข้าวก็เหมือนการจัดแจงข้าวของไปให้คนท้องกิน ให้มีเสื้อผ้าสวย ๆ ใส่ และกัждของเปรี้ยว ๆ ไปให้ ส่วนสิ่งของที่ต้องเตรียมเพื่อนำไปใส่ไว้ในชะลอมได้แก่ เผือก มัน ของเปรี้ยว เช่น องุ่นดอง ส้ม เป็นต้น (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) รวมไปถึงกล้วย หนากพลู ไข่ต้ม และข้าวปากหม้อ (เจ็ก เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) จากนั้นไหว้ 4 มุม และนำธงใหญ่มาปักไว้ (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562)

ในการทำขวัญข้าวนั้นคนโบราณจะใช้คำพูดของตัวเอง ที่เป็นภาษาเรียบง่ายเพื่อบอกกล่าวกับแม่โพสพ อาจไม่มีพิธีรีตองมากนัก (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562) ซึ่งขั้นตอนที่ง่ายที่สุดคือผู้ประกอบพิธีต้องตั้งนะโม 3 จบ แล้วก็อัญเชิญแม่โพสพให้มากินของเช่นข้าวที่ได้เตรียมมา เช่น อาจกล่าวว่า “ขอเชิญแม่โพสพมารับเครื่องเช่น ขอให้ข้าวออกสุกออกรวงดี ๆ” (เจ็ก เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) อย่างเช่นเวลาเผาฟาง จะมีการเว้นเอาไผ่มูมหนึ่งของนา จากนั้นกล่าวเชิญให้ท่านมาหลบอยู่ที่มูมนี้ก่อนจะได้ไม่ร้อน คนโบราณมีความเชื่อกันว่า ห้ามขายข้าวในวันศุกร์ (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562)

เดือนเจ็ด (มิถุนายน) เดือนนี้เป็นช่วงที่มีการหว่านข้าวรอบสอง ซึ่งการหว่านรอบสองจะขึ้นอยู่กับรอบแรก (วันทนา เอี่ยมสุวรรณ, สัมภาษณ์, 2562)

เดือนแปด (กรกฎาคม) เริ่มทำขวัญข้าวรอบสอง มีพิธีกรรมทางพุทธศาสนา วันอาสาฬหบูชา และช่วงกลางเดือนจะเข้าสู่เทศกาลเข้าพรรษา (วันทนา เอี่ยมสุวรรณ, สัมภาษณ์, 2562) ผู้อาวุโสมักจะไปทำบุญที่วัดทุกสัปดาห์ ไปค้างคืนที่วัดในวัดพระเพื่อถือศีล จนถึงเทศกาลออกพรรษา (แฉ่ว แรมย์, สัมภาษณ์, 2562) ซึ่งในเทศกาลเข้าพรรษานี้ ชาวชุมชนคลองโยงนิยมทำข้าวต้มมัดมาตักบาตรและถวายพระ นำข้าวที่ปลูกได้ในคลองโยงไปทำข้าวต้มมัด ในการทำข้าวต้มมัดจะใช้ข้าวเหนียวในการทำ ชาวคลองโยงจะปลูกข้าวเหนียวไว้สำหรับทำขนมโดยเฉพาะ เมื่อได้ผลผลิตมาก็มักจะเก็บเข้ายุ้ง ไม่นำข้าวเหนียวมาขาย ซึ่งในปัจจุบันยังมีการทำข้าวต้มมัดอยู่ แต่ไม่มีการทำลูกโยนแล้ว (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

เดือนเก้า (สิงหาคม) มีการทำสลากภัต การทำสลากภัตสามารถนำผลไม้ที่ปลูกไว้ที่บ้าน หรือแทรกตามคันนาทุกชนิดมาทำสลากภัตได้ เช่น ทุเรียน มะม่วง สับปะรด (เจ็ก เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) สมัยก่อนที่คลองโยงมีการทำสลากภัตมะม่วง ประมาณช่วงเดือน 9 - 10 ซึ่งเป็นช่วงเข้าพรรษาและเป็นหน้ามะม่วงพอดี ชาวบ้านจึงนิยมนำมะม่วงมาทำสลากภัต เช่น มะม่วงพันธุ์ทุเรียน อกร่อง แก้มแดง แก้ว เป็นต้น เนื่องจากมะม่วงไม่ได้มีปลูกกันทุกบ้าน การนำมะม่วงไปทำสลากภัตก็เหมือนเป็นการไปนำทำบุญทำทาน เมื่อพระฉันเสร็จ ใครอยากรับประทานก็ไปเอามะม่วงที่เหลือมากินได้ บ้านที่ไม่มีมะม่วงก็ไปซื้อหามาทำบุญด้วย (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) วิธีทำสลากภัตทางเรื่อนั้นทำโดยการนำอาหารและผลไม้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมจัดใส่สำหรับเป็นขันเงิน ขันทองเหลือง และจานกระเบื้อง โดยมีผ้าครอบเพื่อป้องกันอาหารและผลไม้กระเด็นออกจากสำหรับ เพราะเรื่องจะโคลงเคลงไปมา จากนั้นจึงนำของที่จัดไว้ทั้งหมดลงในเรือ (เจ็ก เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) แล้วแต่ละบ้านก็ต่างคนต่างแห่สลากภัตของตนไปที่วัด (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

เดือนสิบ (กันยายน) เทศกาลสารทไทย ชาวบ้านจะมารวมตัวกันเพื่อทำกระยาสารท (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) การทำกระยาสารทเป็นประเพณีที่ทุกบ้านต้องทำ (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562) นอกจากจะทำกระยาสารทเพื่อนำไปทำบุญแล้ว ยังทำเก็บใส่ปื๊บ (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562) หรือหม้ออวย (หม้อมีหู เป็นเครื่องเคลือบชนิดหนึ่ง รว้างๆ ปัจจุบันจึงเลิกใช้ไปแล้ว) ไว้กินเป็นขนมในเดือนต่อๆ ไปอีกด้วย (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562) เมื่อทำเสร็จใหม่ ๆ ก็เก็บใส่ปื๊บเอาไว้ เวลาจะเอาออกมากินก็ใช้ส้อมจิ้มหรือตอกออกมา เนื่องจากกระยาสารทเก็บไว้ได้เป็นปี (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) เมื่อก่อนขนมหากินยากไม่เหมือนสมัยนี้ ทำตนไว้เป็นขนมเอาไว้ไปกินเวลาไปทำนา (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562) เพราะสมัยก่อนจะมีขนมอยู่ไม่กี่ชนิด เช่น กาละแมงและกระยาสารท แต่กาละแมงต้องใช้กะทิเยอะ เก็บไว้ได้แค่ 3 - 4 เดือน คนจึงไม่นิยมมากนัก (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562) ส่วนข้าวทิพย์กับข้าวยาคุที่นี้จะไม่นิยมทำกันเนื่องจากคนโบราณที่นี้เชื่อว่าการทำข้าวยาคุเป็นบาปที่ยิ่งใหญ่ เหมือนการทำแท้ง เพราะแม่โพสพกำลังตั้งท้องอยู่ ยังไม่ได้คลอด เมื่อไปรีดน้ำออกมาจากข้าวจะออกมาเป็นน้ำแบ่ง จากนั้นก็นำไปโหลก เหมือนเป็นการทรมานแม่โพสพ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนคนท้องประมาณ 3 - 4 เดือน แล้วไปทำแท้ง ที่นี้จึงไม่นิยมทำรับประทาน เพราะคิดว่ามันเป็นบาป (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

เดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) เทศกาลออกพรรษา ในเทศกาลออกพรรษายกก่อนจะมีการทำห่อลูกโยน แต่ในปัจจุบันที่คลองโยงไม่มีการทำห่อลูกโยนแล้ว (จันทร์ เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562)

ข. ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมชีวิต (เฉพาะที่เกี่ยวกับการทำนา)

สังคมชาวคลองโยงเป็นสังคมชาวนาที่นับถือพระพุทธศาสนา สองสิ่งนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นอน และเกิดเป็นประเพณีไทยพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ การเกิด การบวช การแต่งงาน และการตาย ซึ่งในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการชีวิตนั้นก็มียุติปฏิบัติที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับแต่ละสังคมว่าดำเนินและสืบทอดและสภาพแวดล้อมเป็นอย่างไร ทำให้กลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นนั้นๆ ดังตัวอย่างในพิธีศพ

การจัดงานในชุมชนคลองโยงนี้ดูทั่วไปแล้วก็เหมือนกับงานอื่น ๆ คือมีการตั้งศพ ประกอบพิธีทางศาสนา แต่สิ่งที่แตกต่างไปจากชุมชนอื่น ๆ ก็คือจะมีกระบุงข้าว แล้วใส่ข้าวเปลือก จากนั้นจึงนำกะลามะพร้าวมาตั้งพร้อมกับการนำมาประกอบให้มีลักษณะเหมือนกับมนุษย์ เพื่อเป็นตัวแทนของผู้ตายให้มาฟังสวดอภิธรรมศพด้วยกัน เพราะจะได้รับรู้ชีวิตที่มันไม่จริงยั่งยืน สักวันก็ต้องดับสิ้น โดยข้าวสารที่โรยรอบๆ กะลามะพร้าวสื่อถึงวิถีชีวิตของผู้ตายที่มีความผูกพันกับการเกษตร เรือกสวนไร่นา เป็นอาชีพที่หล่อหลอมเลี้ยงดูให้ผู้ตายมีชีวิตอยู่ได้จนกระทั่งถึงคราววสาน และในทางธรรมสอนคนเป็นให้

พิจารณาว่าข้าวสารคือแก่นข้าว คนเรากลัวถึงแก่นคนก็ไม่ต้องเกิดตายอีกข้าวสารก็เหมือนกันจะเอาไปเพาะปลูกก็ไม่เกิดอีกและเทียนไขที่จุดบนกะลามะพร้าวนั้นก็เหมือนกับกาลเวลาของผู้ตายว่าชีวิตที่เคยรุ่งโรจน์นั้น สักวันมันก็ต้องดับสูญเหมือนกับเทียนไขเล่มนี้ แสดงถึงพระธรรมที่ว่า ไม่มีอะไรที่จีรังยั่งยืน นอกเสียจากความดีของผู้ตายที่จะคงอยู่เพื่อเป็นแบบอย่างให้กับลูกหลานสืบไป (จ๋านงค์ พวงสร้อยทอง, สัมภาษณ์, 2562)

ภาพประกอบที่ 6 ตะเกียงกะลาบนกระบุงข้าวเปลือกในงานศพของชาวคลองโยง

การใช้กะลามะพร้าวแทนตะเกียง นำผ้ามาทำไส้เทียน แล้วใช้เป็นแสงส่องสว่าง เปรียบได้กับมนุษย์ 4 ประเภท (ศรีนวล เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562) ได้แก่

- 1) **มิดมามิดไป** บุคคลนั้นเป็นผู้มีผิวพรรณซีร์รี่ ไม่น่าดู เป็นคนเตี้ย มีอาพาธมาก เป็นคนบอด คนมือเท้ากุด คนกระจอก หรือเป็นคนง่อย มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แก่ ประทีป เขาย่อมประพติตุจจริตทางกาย ประพติตุจริตทางวาจาประพติตุจริต

ทางใจ ครั้นเขาประพาสสุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความ
แตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอภัย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคล

- 2) **มิตมาสว่างไป** บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดในภายหลัง ในตระกูลต่ำ คือตระกูล
คนจัณทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างหนัง ตระกูลคนเทอดไม้
ซึ่งขัดสน มีข้าวน้ำโภชนะน้อย มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหารที่จะพึงกิน มีผ้าถุง
ห่มหาได้ยาก และบุคคลนั้นเป็นผู้มีผิวพรรณซีริว ไม่น่าดู เป็นคนเตี้ย มีอาพาธมาก
เป็นคนบอด คนมือเท้าทุก คนกระจอก หรือเป็นคนขี้เกียจ มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า
ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุอุปกรณ์แก่
ประทีป เขาย่อมประพาสสุจริตทางกาย ประพาสสุจริตทางวาจา ประพาสสุจริต
ทางใจ ครั้นเขาประพาสสุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความ
แตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ บุคคล
- 3) **สว่างมามืดไป** บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดแล้วในภายหลัง ในตระกูลสูง คือ
ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล ตระกูลคหบดีมหาศาล ซึ่งมีอำนาจ
วาสนามาก มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ
เพียงพอ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเพียงพอ และบุคคลนั้นเป็นผู้มีรูปร่าง น่าดูน่าชม
น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยเป็นผู้มีสรีระมีสีราวกับทอง มีปกติได้ข้าว น้ำ ผ้า
ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์แก่
ประทีป เขาย่อมประพาสสุจริตทางกาย ประพาสสุจริตทางวาจา ประพาสสุจริต
ทางใจ ครั้นเขาประพาสสุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะความ
แตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอภัย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคล
- 4) **สว่างมาสว่างไป** บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดแล้วในภายหลัง ในตระกูลสูง คือ
ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาลซึ่งมี
อำนาจวาสนามาก มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์เครื่อง
ปลื้มใจเพียงพอ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเพียงพอ และบุคคลนั้นเป็นผู้มีรูปร่าง น่าดู
น่าชม น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเป็นผู้มีสรีระมีสีราวกับทอง มีปกติได้ข้าว น้ำ
ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย วัตถุเป็นอุปกรณ์
แก่ประทีป เขาย่อมประพาสสุจริตทางกาย ประพาสสุจริตทางวาจา ประพาสสุจริต
ทางใจ ครั้นเขาประพาสสุจริตทางกาย วาจา ใจแล้ว เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะความ
แตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ซึ่งมนุษย์ประเภทสุดท้ายนี้จัดได้ว่าเป็น
พวกที่เข้าถึงพระธรรมแล้ว คนมีบุญวาสนา

การมัดศพใช้ด้ายดิบหรือสายสิญจน์ขนาดใหญ่ มัดทั้ง 3 บ่วง ได้แก่ คอ ข้อมือ และข้อเท้า เปรียบเสมือนกับ ลูก ภรรยา สามีนี้อาจไม่ให้เรายึดติดผูกพันกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ตลอดเวลา รวมถึงการตั้ง หีบศพถ้าหากมีพื้นที่ที่บ้านกว้างพอก็ต้องหันหัวไปทางทิศตะวันตก แต่ถ้ามุมบ้านแคบจะหันไปทางทิศใด ก็ได้แล้วแต่สะดวก (ศรีนวล เข้มกลัด, สัมภาษณ์, 2562)

ค. ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมเฉพาะการทำนา

ในการเก็บข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สำรวจและปริวรรต สมุดไทยชาวเรื่อง “ตำราพรหมชาติและ ตำราทำนาปลูกผลไม้ม” เขียนโดย พระฉาย สมบัติของนายบุญลือ เจริญมี ตำบลคลองโยง อำเภอพุทธ มณฑล จังหวัดนครปฐม ซึ่งในสมุดไทยชาวดังกล่าว ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับการทำนาไว้ดังตัวอย่าง ฤกษ์ทำนา แรกนา เกี่ยวข้าว กล่าวถึงวันมงคลสำหรับเกี่ยวข้าว และทำกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าว และ ผลไม้ม เพื่อให้เกิดสิริมงคลได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ ความว่า

วัน ๑ ๒ ๕ ท่านให้เกี่ยวข้าวดี วัน ๕ ให้เอาข้าวเข้าลานลานดี วัน ๖ ให้ แรกนาดี วัน ๑ ให้ข้าวตากกินดี วัน ๒ ๔ ๕ ให้ถากลานดี วัน ๖ ๕ ให้แรกหว่าน ข้าวดี วัน ๗ ๔ ให้ฝังเสาเกียดดี วัน ๗ ให้ทำขวัญข้าวในลานดี วัน ๔ ให้แรกเอาข้าว ขึ้นยุ้งดี วัน ๒ ๑ ให้แรกปลูกอ้อยดี วัน ๓ ให้ปลูกพลูดี วัน ๔ ให้ปลูกเผือกดีและ ขมิ้นดี

ถ้าบุคคลผู้ใดจะทำกินให้ทำตามดังนี้นักแล๗๐ ถ้าคนปีชวดให้วัน ๕ ปี ฉลูให้แรกวัน ๖ ปีชวให้แรกวัน ๖ ปีเถาะให้แรกวัน ๒ ปีมะโรงให้แรกวัน ๑ ปีมะเส็ง ให้แรกวัน ๓ ปีมะเมียให้แรกวัน ๔ ปีมะแมให้แรกวัน ๕ ปีวอกให้แรกวัน ๔ ปีระกา ให้แรกวัน ๓ ปีจอให้แรกวัน ๒ ปีกุนให้ แรกวัน ๑ ๑๓๐ พระฉายเขียนไว้ให้ท่านทั้งหลาย ที่ท่านทำมาหากินจงดูตามนี้เทอญ ๖๐ ดูตามตำราท่านกล่าวมาดีนักนะ ท่านผู้ทำกิน ฉนั้นจะขอบุญ ท่านบางที่ท่านเป็นลักเลงทำกิน มิได้ไปข้างไหนนอนอยู่ กับเมียให้ ลวสดีมีชัย เทอญ๖๐

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์เอาข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีตะมอย (เป็นผีเพศชาย ตัวพอมไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าหยักครึ่งแบบนักมวยไทยโบราณ มือถือเคียว เป็นผีซี้ขโมย) โดยมีคติมาแต่โบราณว่า เมื่อเสร็จฤดูเก็บเกี่ยวนำข้าวขึ้นยุ้งฉางแล้ว ทุกบ้านต้องทำพิธี "แรกตักข้าว" คือเป็น วันแรกที่จะทำการตักข้าวที่เก็บเกี่ยวจากปีก่อนออกจากยุ้งฉางมาสี โดยกำหนดวันแรกตักไว้ มีความเชื่อ ว่าถ้าตักข้าวเก่าในฉางออกมาก่อนวันที่กำหนดนี้ ข้าวในฉางจะถูผีตะมอย กิน คือถ้าตักหนึ่งชั้น ข้าวใน ฉางก็จะหายไปหนึ่งชั้น เพื่อไม่ให้หน้าข้าวใหม่มาสีกินก่อนเวลาอันควร มีเนื้อความดังนี้

๑ ลิทธิการริยะ จะกล่าวถึงเอาข้าวขึ้นยั้งก็ดี จะดักข้าวในยั้งก็ดี ถ้าศพมี
ตะมอยมันกินด้วยทุกที ครั้นดักที่ใดมันดักด้วยทุกที เมื่อจะดักอย่าให้ต้องมีตะมอย
จึงดีแลฯ ถ้าเดือนขึ้น ๑ ค่ำ มันกิน ๙ คน ฯ ๒ ค่ำ มันกินด้วย ๑ คน ฯ ขึ้น ๓ ค่ำ
มันกินด้วยเรา ๒ คน ฯ ขึ้น ๔ ค่ำ ปลอดภัย ฯ ขึ้น ๕ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๔ คน ฯ ขึ้น
๖ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๔ คน ฯ ขึ้น ๗ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๖ คน ฯ ขึ้น ๘ ค่ำ มันกินด้วย
เรา ๒ คน ฯ ขึ้น ๙ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๒ คน ฯ ขึ้น ๑๐ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๓ คน ฯ
ขึ้น ๑๑ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๖ คน ฯ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปลอดภัย ฯ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปลอดภัย ฯ ขึ้น
๑๔ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๑ คน ฯ ขึ้น ๑๕ ค่ำ มันกินด้วยเรา ๓ คน ฯ เดือนขึ้น เดือน
แรมเหมือนกันแลฯ

อนึ่ง ในชุมชนคลองโยงยังมีสถานที่สำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนา และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ
ของชาวนา นอกเหนือไปจากวัดในชุมชน ได้แก่

ภาพประกอบ 7, 8 หลวงพ่อสิทธิธัตถะ วัดมะเกลือ (ซ้าย)

ศาลเจ้าแม่โพสพ ที่วัดมะเกลือ (ขวา)

- ก. หลวงพ่อสิทธิธัตถะ หลวงพ่อสิทธิธัตถะเป็นพระพุทธรูปสำคัญของวัดมะเกลือ
มีพุทธลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางทรมกริยา ประดิษฐานอยู่ในวิหาร ชาวบ้านนิยม
บนบานหลวงพ่อกับเรื่องเกี่ยวกับฟ้าฝน กล่าวคือ ชาวบ้านมักบนขอให้ฝนไม่ตก
ในเวลาที่มีการจัดงานสำคัญ เช่น งานบวช นอกจากนั้นกับบนในเรื่องต่างๆ ไปที่ต้องการให้
สมปรารถนา ส่วนการแก้บนหลวงพ่อกับเรื่อง นิยมใช้ประทัด 2 - 3 กล้อง

และดอกดาวเรือง ซึ่งเป็นดอกไม้ที่เชื่อกันว่าหลวงพ่อบอก มีผู้เชื่อว่าดอกดาวเรืองที่นำมาถวายหลวงพ่อบอกจะโรยเข้า อาจอยู่ได้ถึง 9 - 10 วัน ในขณะที่ดอกไม้ชนิดอื่น เช่น ดอกกุหลาบ อยู่ได้ไม่นานก็จะโรยไปตามธรรมชาติ

- ข. **ศาลแม่โพสพ** แม่โพสพ มีลักษณะเป็นเทวรูปสตรีถือรวงข้าว ประดิษฐานอยู่ในศาลใกล้กับวิหารหลวงพ่อสีหัตถะ ที่วัดมะเกลือ ชาวบ้านที่มีอาชีพทำนามักมาบนเจ้าแม่โพสพขอให้ข้าวได้ผลผลิตดี เมื่อสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวก็จะนำข้าว 1 กระสอบมาถวาย
- ค. **ศาลเจ้าพ่อลูกทุ่งในท้องนา** ศาลเจ้าพ่อลูกทุ่งในท้องนามักจะตั้งอยู่ตามท้องนา ไม่มีสถานที่ชัดเจน ตั้งอยู่กลางนาเป็นเจ้าที่เจ้าทางในท้องนา ชาวบ้านเคารพบูชากันมาก มีครั้งหนึ่งชาวบ้านทำบุญแจกจ่ายระหว่างที่ไถนา มหาเทวไรก์หาไม่เจอเสียที จึงไปบนศาลเจ้าพ่อลูกทุ่งในท้องนา มางมอีกครั้งหนึ่งก็พบบุญแจก ชาวบ้านจึงเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่เพราะที่นาสิบไร่ขึ้นกว้างขวางมาก ยากที่จะหาบุญแจกแต่ไปบนพ่อปู่ก็เจอทันที ชาวบ้านบนเหล่านั้นขุด ไถหนึ่งตัว ต่อมาเมื่อชาวบ้านหาอะไรไม่พบก็จะอธิษฐานจิตว่า ถ้าพบจะให้ไข่มดกับข้าวปากหม้อ ข้าวปากหม้อคือ ข้าวที่หุงใหม่ ๆ แล้วตักเลย ไม่นานชาวบ้านก็จะพบสิ่งนั้น จึงกลายมาเป็นความเชื่อของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น (ช่วย สิทธิสุนทร, สัมภาษณ์, 2562)
- ง. **ศาลเจ้าพ่อปากลำ** เจ้าพ่อปากลำตั้งอยู่บริเวณปากคลองลำหาร เป็นที่เคารพบูชาของคนในพื้นที่นั้น ชาวบ้านเล่าว่า เจ้าพ่อชอบดูดกัญชา โดยเมื่อมีการขอพร แล้วสมปรารถนานั้น จะมีการนำเครื่องเซ่นไหว้มากถวาย โดยจะมีกัญชาและอ้อยใส่กะละมังเอาไว้ ส่วนเรื่องที่นิยมขอพรนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเจ็บไข้ได้ป่วย การขอฝน ทำให้มีน้ำทำการเกษตรตลอดปี ส่วนเรื่องที่เจ้าพ่อปากลำไม่รับบนนั้น เป็นเรื่องของการเข้ารับเกณฑ์ทหาร ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่า เกิดเป็นผู้ชายจะต้องเป็นทหาร หากใครไปขอให้รอดพ้นจากการเป็นทหารนั้น ก็จะไม่สมปรารถนา เช่นเดียวกับหลวงพ่อไร่ชิง (ช่วย สิทธิสุนทร, สัมภาษณ์, 2562)

2. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยง

คลองโยง เป็นส่วนหนึ่งของคลองบางใหญ่ (ส่วนที่อยู่พื้นที่จังหวัดนนทบุรี เรียก “คลองบางใหญ่” ส่วนที่อยู่พื้นที่จังหวัดนครปฐมเรียก “คลองโยง”) ถือเป็นคลองเก่าแก่รุ่นแรกๆ ของพื้นที่อำเภอพุทธมณฑล เป็นคลองที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนครชัยศรีให้ถึงกัน และเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญระหว่างชุมชนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่กรุงเทพมหานคร กับชุมชนริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรีในพื้นที่นครปฐม

เอี่ยม ทองดี และคณะ (2545, 55) สันนิษฐานว่าคลองโยง เดิมก็คือ ถนนทางบกที่ใช้สัญจรทั่วไป มีทั้งเกวียน วัว ควาย ผู้คนเดินไปมาประจำ แต่เมื่อนานเข้าถนนจึงลึกลงและกว้างออก ครั้นถึงฤดูฝนมีน้ำขังเป็นช่วงๆ และพัฒนาการต่อมาจนกระทั่งต้องใช้เรือในการสัญจร แต่ถ้าเรือใหญ่หรือหนักเกินไปก็ต้องใช้ควายลากโยงไปบนตลิ่งทำให้ไม่ต้องการสัมภาระ เมื่อถึงหน้าแล้งจึงใช้เดินได้อีก แต่เมื่อคลองลึกมากขึ้น น้ำจากแม่น้ำไหลเข้าคลอง แม่น้ำมีน้ำขึ้นน้ำลง จึงต้องใช้เรือโยงควายเกือบตลอดปี ด้วยเหตุดังกล่าวมาจึงเรียกคลองบางใหญ่ส่วนปลายที่ติดต่อกับแม่น้ำนครชัยศรีว่า “คลองโยง” ซึ่งการเกิดคลองในกรณีเช่นนี้มีปรากฏในหลาย พื้นที่ของภาคกลาง เช่น ทางเกวียนที่ใช้สัญจรระหว่างตำบลคลองจินดา กับเมืองราชบุรีซึ่งเป็นเส้นทางหลักที่เข้ามาแต่โบราณ จนกระทั่งทางลึกลงมีน้ำขังพอถึงหน้าฝนต้องใช้เรือแทนเกวียนซึ่งปัจจุบันยังเป็นทางน้ำอยู่ แต่กรณีคลองโยงได้รับการขุดลอกให้เป็นคลองที่ลึกและใช้เดินทางได้สะดวกตลอดปีในสมัยต่อมา แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าคลองโยง เกิดในพ.ศ.ใด ยุคใด

จากการรวบรวมข้อมูลและสัมภาษณ์ได้เห็นภาพรวมของประวัติศาสตร์ชุมชนของชาวคลองโยงสามารถแบ่งยุคสมัยของประวัติศาสตร์ชุมชนได้ 5 ยุค ดังนี้

2.1 ยุคแรกเริ่มป่าไม้ชายนา (พ.ศ. 2367 - 2403)

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เริ่มค่อยๆ ปรากฏชัดขึ้น เมื่อภายหลังจากที่ เจ้าฟ้ามงกุฎ (ภายหลังเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ 4) ทรงออกผนวชในสมัยรัชกาลที่ 3 และได้เสด็จฯ ถูกลงไปคั่นพมดงค์ พระปฐมเจดีย์ ทรงมีพระราชดำริว่าเป็นสถานที่ที่น่าศรัทธาเลื่อมใสและมีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ จึงกราบบังคมทูลเสนอให้รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2377) ทรงปฏิสังขรณ์ แต่ยังไม่ทันได้ดำเนินการ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสู่สวรรคาลัยเสียก่อน

การพบพระปฐมเจดีย์ในครั้งนั้น เป็นผลให้เจ้านายเชื้อพระวงศ์ ตลอดจนผู้ดีขุนนางในกรุงศรัทธาที่จะเดินทางไปนมัสการ ในปีพ.ศ.2377 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ต้นราชสกุล สนิทวงศ์ เป็นหนึ่งในเจ้านายที่เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ด้วยเช่นกัน และทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่อง **โคลงนิราศพระปฐม** ด้วยเนื้อความทรงกล่าวถึงการเสด็จไปนมัสการ พระปฐมเจดีย์ โดยใช้เส้นทางทางน้ำ ออกจากพระนครทางคลองบางกอกน้อย คลองบางใหญ่ เนื่องจากครั้งนั้นทางราชการยังไม่ได้ขุดคลองมหาสวัสดิ์

ต่อมาในปีพระพุทธศักราช 2379 หมื่นพรหมสมพัตร (นายมี) ได้เดินทางไปนมัสการพระแท่นดงรัง ที่เมืองกาญจนบุรี และได้แต่ง **นิราศพระแท่นดงรัง** ขึ้น เนื้อความได้กล่าวถึงพื้นที่ของคลองโยงความตอนหนึ่ง เมื่อผ่านถึงบ้านคลองโยงได้พรรณนาวิถีชีวิตของชาวนาที่คลองโยงดังนี้

มาตะบึงลูถึงหัวโยงเชือก	เป็นโคลนเทือกทองนาขลาสินธุ์
คลองก็เล็กน้ำก็ตื้นเห็นพื้นดิน	ไม่น่ากินน้ำท่าระอาใจ
ต้องจ้างโยงโยงเรือเหลือลำบาก	ให้ควายลากเรือเลื่อนเขื่อนไผ่
ผู้กระนาวยารยัดเป็นพืดไป	ทั้งเจ๊กไทยปนกันสนั่นอิง
ไม่พักแจวพักถ่อให้รอร่า	เป็นราคาจ้างประจำล่ำละสลึง
ควายก็เดินดันดังกันกังกิ่ง	พอเชือกตึงเรือตามกันหลามมา

ต่อมาในปี พ.ศ.2385 ในรัชกาลเดียวกัน พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือ สุนทรภู่ แต่ง **นิราศพระปฐม** ในคราวที่เดินทางไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์เช่นกัน นิราศเรื่องนี้ทำให้ทราบว่า คลองโยงเป็นเส้นทางสำคัญสายหนึ่งซึ่งคนในสมัยนั้นทราบดีและใช้สัญจรกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากการค้นพบองค์พระปฐมเจดีย์แล้วคงจะมีผู้คนเดินทางไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์มาตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 3 และในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน สุนทรภู่ ก็ได้เดินทางไปเมืองสุพรรณบุรี ความปรากฏในนิราศ ว่าไปหาแร่ ทำนองว่าจะเล่นแร่แปรธาตุ ในคราวนั้นได้แต่งนิราศไว้เรื่องหนึ่งคือ **โคลงนิราศสุพรรณ** เนื้อความในนิราศตอนหนึ่งได้กล่าวถึง **คลองโยง** ไว้ด้วย

พ.ศ.2386 หมื่นพรหมสมพัตร (มี) เดินทางไปนมัสการพระแท่นดงรัง เนื่องจากในอดีตเมื่อถึง เทศกาลออกพรรษาประชาชนจากกรุงเทพมหานครจะใช้คลองโยงเป็นเส้นทางไปนมัสการพระแท่นดงรัง ในครั้งนั้นนายมีได้แต่ง **นิราศพระแท่นดงรัง** บรรยายสภาพภูมิประเทศและสภาพสังคมที่เดินทางผ่าน และได้บันทึกเหตุการณ์เมื่อไปนมัสการพระแท่นดงรังไว้รวมถึงกล่าวถึงคลองโยงไว้เช่นกัน

ในเวลาต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมงกุฎ จึงเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ.2394 ครั้นถึงปี พ.ศ.2396 พระองค์จึงทรงให้บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์พร้อมกับให้ขุดคลองเจดีย์บูชาขึ้นด้วยซึ่งเป็นพลัง สำคัญที่ส่งผลหลายด้านแก่ชุมชนในพื้นที่อำเภอพุทธมณฑลในสมัยต่อมา

โดยสรุปจากถ้อยคำที่บันทึกในบทกวี ทำให้เห็นการตั้งชุมชนขึ้นน้ำเพื่อทำนา แต่ยังเป็นนา ปะปนกับป่า การทำนาก็ไม่เต็มพื้นที่ บางส่วนเป็นป่ากร้างเท่านั้น

2.2 ยุคพัฒนาที่นาพระราชมรดก (พ.ศ.2403 - 2445)

(ขุดคลองมหาสวัสดิ์ ขุดคลองนราภิรมย์ ก่อนสำรวจดิน)

“**คลองโยง**” เป็นเส้นทางเดินเรือสายหลักในการสัญจรระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนคร ชัยศรีมาจนกระทั่งปี พ.ศ.2400 (ขุดเสร็จ พ.ศ.2403) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) เป็นแม่กองขุดคลองมหา

สวัสดิ์ ความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เหตุผลสำคัญในการขุดคลองมหาสวัสดิ์ ปรากฏชัดอยู่ในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ร.ศ. 128 ว่า “เพื่อใช้เป็นเส้นทางหลักในการเสด็จพระราชดำเนินไปพระปฐมเจดีย์และเป็นคลองเปิดที่ให้เป็นมาสำหรับแจกพระ เจ้าลูกยาเธอ”

อย่างไรก็ตามคลองนี้จัดว่าเป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าที่สำคัญระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำ นครชัยศรีมาเป็นเวลานาน สินค้าส่วนใหญ่ ได้แก่ ข้าว อ้อยและน้ำตาล ซึ่งผลิตได้จากพื้นที่ลุ่มน้ำ นครชัยศรี มีโรงงานน้ำตาลและโรงสีข้าวมาตั้งบริเวณริมแม่น้ำนครชัยศรีหลายโรงและสิ่งเหล่านี้เป็น สินค้าออกที่สำคัญด้วย สอดคล้องกับคำบอกเล่าของคนเฒ่าแก่ในพื้นที่ว่า แต่เดิมคลอง มหาสวัสดิ์มีเรือ ใหญ่ผ่านเข้าออกอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรือบรรทุกข้าว อ้อยและน้ำตาล

สิ่งที่เป็นผลประโยชน์จากการขุดคลองมหาสวัสดิ์ที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับประโยชน์ในการสัญจร และการดำเนินการค้าก็คือ เป็นการเปิดทางที่นาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจับจอง ที่ดินสองฝั่งคลองมหาสวัสดิ์จรดคลองโยงพระราชทานแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา และให้จัดทำฝั งระหว่างที่ดินขึ้น แบ่งที่ดินออกเป็นแปลง ๆ มีทั้งหมด 47 แปลง รวมเนื้อที่กว่าสองหมื่นไร่ เพื่อแบ่งให้กับ พระราชโอรสและพระราชธิดาทุกพระองค์ โดยให้เจ้าหน้าที่ที่เรียกว่า “นายกอง” คอยดูแลเก็บ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งจากหลักฐานข้อนี้แสดงให้เห็นว่าทุ่งศาลาयाหรือพื้นที่ใกล้เคียงดังกล่าวนี้ใน สมัยนั้นยังไม่มีมีการจับจองหรือตั้งถิ่นฐานทั่วไปและหากจะพิจารณาขอบเขตของพื้นที่จับจองที่ปรากฏใน ระหว่างที่ดินจะสังเกตได้ว่า บริเวณที่เป็นคลองโยงในปัจจุบันน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานจับจองที่ดินไว้ก่อนแล้ว บริเวณที่ดินบริเวณนั้นจึงไม่เป็นเส้นตรงเช่นด้านอื่น ๆ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าวกลายเป็นสินค้าสำคัญของประเทศ การขุดคลองจะทำให้เกิดการขยายพื้นที่ทำนามากขึ้น และเป็นการระบายน้ำเข้าสู่ผืนดิน ดังพระราชดำริว่า

...การขุดคลอง เพื่อจะให้เป็นที่มหาชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัยและเป็นทาง ที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่การเรือกสวนไร่นา ซึ่งจะได้เกิด ทวีขึ้นในพระราชอาณาจักร เปนการอุดหนุนการเพาะปลูกในบ้านเมือง ให้เจริญ วัฒนายิ่งขึ้น... (เสถียร ลายลักษณ์, 2478, 8)

ด้วยเหตุดังนี้ในบริเวณพื้นที่ศาลาयाและบริเวณใกล้เคียงจึงเกิดคลองขุดใหม่ เพิ่มเติมจาก คลองโยง และคลองมหาสวัสดิ์ ที่มีอยู่เดิม คลองที่ขุดเป็นคลองแรก ได้แก่ คลองทวีวัฒนา หรือที่เรียกกัน ว่า คลองขวาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เป็นแม่กองจ้างชาวจีนขุดเมื่อปี พ.ศ. 2420 เพราะคลองมหาสวัสดิ์และคลองภาษีเจริญตื้นเขิน

เมื่อการขุดคลองแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ แม่กองขุดคลองมหาสวัสดิ์ เป็นประธานเปิดคลอง และทำรายงานหรือที่เรียกว่า รีโปต (report) ถวาย มีเนื้อความใน เอกสารจดหมายเหตุ หจข. ม.ร.5 รล-พ.ศ./2 กล่าวถึงข้อเสนอให้มีการขุดคลองฝั่งเหนือคลองมหาสวัสดิ์ ในพื้นที่ตำบลคลองโยง (ภายหลังพระราชทานชื่อว่า คลองนราภิรมย์) ดังนี้

เมื่อเวลาเปิดคลองแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาเหตุแห่งฝั่งเหนือคลองมหาสวัสดิ์ ฝั่งตะวันออกมีทิวทัศน์มะพร้าว ต้นหมาก ฝั่งตะวันตกคลองบางกอกน้อยฝ่ายตะวันตกมีทิวทัศน์ไม้ต้นไม้ต่างต่างบ้าง ฝั่งตะวันออกลำน้ำเมืองนครไชยศรี ระหว่างกลางเป็นทุ่งกว้าง ข้าพระพุทธเจ้าถามราษฎรชาย หลึงได้ความว่า ทุ่งนาฝ่ายตะวันออก พันทิวทัศน์มะพร้าว ต้นหมาก ออกไปประมาณ ๔๐ – ๕๐ เส้น ฝั่งตะวันตกมีทุ่งนา พันทิวไม่ออกมาบ้างน้อยบ้าง ระหว่างกลางเป็นทุ่งหามีนาน้ำ ตามลำคลองโยง เก่าตื้นแห้ง เรือเดินไม่ได้

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯว่า ฝั่งเหนือคลองมหาสวัสดิ์ตรงปากคลองทวีวัฒนาควม ถ้าขุดเป็นลำคลองไปออกลำน้ำเมืองนครไชยศรีแห่งหนึ่งแห่งใดได้ น้ำจืดในลำน้ำเมืองสุพรรณบุรี ก็จะไหลเข้าคลองขุดใหม่ออกคลอง มหาสวัสดิ์คลองทวีวัฒนาถึงคลองภาษีเจริญก็จะได้รับพระราชทานน้ำจืดทั่วกัน ลำคลองมหาสวัสดิ์ ภาษีเจริญ น้ำไหลแรง มูลดินก็จะไม่นอนคลองอยู่ได้คงจะรก

จากคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์และรีโปตข้างต้นจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เป็นแม่กองจ้างเงินขุดคลองนราภิรมย์ขึ้น โดยขุดต่อเนื่องจากคลองทวีวัฒนาไปออกแม่น้ำท่าจีน เป็นระยะทางยาว 540 เส้น กว้าง 4 วา ลึก 4 ศอก สิ้นเงินค่าจ้าง 45,840 บาท

การขุดคลองต่างๆ นี้พบว่ามีสำคัญต่อการคมนาคม การระบายน้ำและขยายพื้นที่ทำกิน โดยเฉพาะการขยายพื้นที่ทำกินนั้น ปรากฏว่า การขุดคลองแต่ละสายสามารถขยายเนื้อที่การเพาะปลูกได้ ดังนี้ คลองมหาสวัสดิ์ 21,882 ไร่ คลองทวีวัฒนา 27,200 ไร่ คลองนราภิรมย์ 43,200 ไร่ (ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, 2520, 38)

สำหรับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนนั้น แม้ว่าที่ดินสองฝั่งคลองมหาสวัสดิ์จะถูกจับจองไปแล้วก็ตาม แต่การทำประโยชน์ในที่ดินดังกล่าวยังไม่เกิดขึ้นจนกระทั่งเมื่อชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนเดิมบริเวณริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนทยอยขึ้นมาตั้งถิ่นฐานอยู่ โดยมาขอเช่าพื้นที่จากนายกองทำนาและตั้งถิ่นฐาน “ภาพของชุมชน” จึงค่อยๆ เกิดขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว เพิ่มเติมจากชุมชนบริเวณฝั่งคลองโยงที่มีมาแต่เดิม บริเวณที่จะเรียกเป็นชุมชนได้ ได้แก่บริเวณชุมชนวัดสุวรรณารามในปัจจุบัน โดยชาวบ้านร่วมกันสร้าง **สำนักสงฆ์สุวรรณาราม ขึ้น**

ส่วนในพื้นที่ตำบลคลองโยงปัจจุบัน ชุมชนเดิมริมฝั่งคลองโยงก็ยังคงมีชาวบ้านอาศัยอยู่และมีผู้คนมาอาศัยเพิ่มมากขึ้นจึงเป็น “ชุมชนคลองโยง” ที่ใหญ่ขึ้น ขณะเดียวกันในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับชุมชนวัดสุวรรณารามได้ปรากฏภาพของ “ชุมชนวัดมะเกลือ” ขึ้นด้วย มีการสร้างวัดมะเกลือขึ้นเป็นวัดประจำหมู่บ้านด้วย กล่าวกันว่าชุมชนวัดมะเกลือเดิมเป็นชุมชนที่โดดเดี่ยวห่างไกลจากชุมชนอื่น ๆ ผู้ที่อพยพมาอยู่ไม่มีที่ทำบุญทำทานจึงได้คิดสร้างวัดมะเกลือขึ้นราว ๆ พ.ศ.2410 - 2411 และสาเหตุที่เรียกว่าวัดมะเกลือก็เพราะแต่เดิมมีต้นมะเกลือขึ้นอยู่มาก ส่วนการจดทะเบียนเป็นวัดนั้นไม่ทราบแน่นอน ทราบแต่ว่าประมาณ ปี พ.ศ.2457 ได้มีการสร้างพระอุโบสถหลังแรกขึ้นทำเป็นแบบทรงไทยและมีการสร้างเสนาสนะอื่น ๆ ขึ้นอีกในสมัยต่อมา (เอี่ยม ทองดีและคณะ, 2545, 58)

จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าแก่พอจะสรุปได้ว่าชุมชนวัดมะเกลือน่าจะเป็นชุมชนดั้งเดิมชุมชนหนึ่งที่เติบโตที่เคียงบ่าเคียงไหล่และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันมากับชุมชนอื่น ๆ ในพื้นที่นี้ เช่น เมื่อคราวน้ำท่วมใหญ่ปี พ.ศ.2485 ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ที่วัดสุวรรณต้องอพยพไปอาศัยศาลาวัดมะเกลือเพื่อหนีน้ำ (เอี่ยม ทองดีและคณะ, 2545, 59)

2.3 ยุคการสำรวจดินสู่การเกษตรยุคใหม่ (พ.ศ.2445 - 2485)

“ชาวนครไชยศรี” เป็นที่รู้จักและยอมรับกันว่าเป็นชาวชั้นดี มีปรากฏมาแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองนครไชยศรีจึงนับเป็นแหล่งสะสมเสบียง และอยู่ข้างอุ้งน้ำที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของสยามประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระมเหสีที่คอยดูแล เครื่องพระกระยาเสวย คือ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ ปิยมหาราชปดิวรัดา เป็นผู้ที่พิถีพิถันในการประดิษฐ์คิดปรุงเครื่องเสวย โดยข้าวสารที่จะใช้สำหรับเป็นเครื่อง พระกระยาเสวยนั้น จะต้องเป็น “ข้าวไร่” ส่งพิเศษเฉพาะจากเมืองนครไชยศรี ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นถิ่นแห่งข้าวพันธุ์ดีและมีคุณภาพยอดเยี่ยม คัดเฉพาะที่แก่จัดแต่ยังไม่เหลืองดี นำมาใส่ในครกกระเดื่องตำข้าว การตำข้าวชนิดนี้ค่อนข้างยากกว่าข้าวสารธรรมดาทั่วไป เนื่องจากข้าวยังไม่สีเหลืองจัด เมล็ดมีความนุ่มนิ่ม แฉกหักง่าย ต้องค่อย ๆ ตำอย่างเบาที่สุด เมื่อตำเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะมีเมล็ดข้าวสารแตกหักเป็นจำนวนมาก ต้องค่อย ๆ บรรจุร่อนเอาแต่ที่เป็น

เมล็ดข้าวสวย ๆ ที่มีความสมบูรณ์เท่านั้น มาตวงบรรจุใส่ลงในถุงผ้าดิบ นำมาผูกเชือก ประทับครึ่งถุงหนึ่งจะบรรจุได้เพียง 3 ลิตรเท่านั้น ถ้าบรรจุในปริมาณมากกว่านี้เมล็ดข้าวสารจะทับกันหักไม่สวยงาม เมื่อได้ข้าวสารชั้นดีคัดพิเศษนี้มาแล้วแม่ครัวจะนำมาหุงด้วยน้ำฝน ใส่สะอาดจนสุกหอม เมื่อสุกแล้ว คัดข้าวออกจากหม้อดินเผาจะมีความนุ่มนวล กลิ่นหอมชวนกินเป็นอย่างยิ่ง นำมาใส่ในหม้อตุ๋นอีกครั้งหนึ่ง เทน้ำเดือด หล่อไว้รอบชั้นนอกของหม้อ เพื่อให้ข้าวสวยชั้นในร้อนอยู่ตลอดเวลา ก่อนที่จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เป็นเครื่องพระกระยาเสวยต่อไป

จากคความนิยมข้าวเมืองนครไชยศรีที่ยอมรับกันว่าเป็นข้าวชั้นดีมายาวนานนั้น ครั้นวันที่ 25 พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 121 (พ.ศ.2445) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศราขลหาย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลไปยังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการสำรวจและศึกษาพันธุ์ข้าวเมืองนครไชยศรี ปรากฏในหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาดังนี้

มิสเตอร์รีเวตการแนคได้รับรายงานจากหัวอารคาน ด้วยเรื่องพรรณข้าวในนครไชยศรีดีกว่าที่อื่น ๆ หมด ซึ่งเป็นความรู้กันอยู่นานแล้วนั้นต้นขึ้น แลขอให้ความบังคมทูลพระกรุณา เพื่อว่ารัฐบาลจะได้ตรวจตราว่าที่ดินมณฑลนั้น ฤาพืชที่มณฑลนั้นจะผิดกับที่อื่น ๆ อย่างไร แลถ้าได้มีการทดลองที่จะให้ปลูกเข้าที่อื่น ๆ ดีเสมอมนั้นได้อย่างไร จะเป็นประโยชน์แก่การค้าขายเป็นอันมาก แต่การนี้ถ้าทำได้ก็ควรค่าดู แต่ยังไม่ถึงจางโปรเฟสเซอร์สำหรับการนี้ในเวลา

ภายหลังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ในฐานะราชเลขาธิการทรงเชิญพระราชกระแสพระบรมราชโองการให้กระทรวงเกษตรธิการดำเนินการต่อโดยพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ในการนี้พระยาศรีสุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตรธิการ ได้ประสานงานกับพระยาศรีสทเทพ ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย เพื่อให้ข้าราชการในมณฑลนครไชยศรีอำนวยความสะดวกในการสำรวจพันธุ์ข้าว

การสำรวจพันธุ์ข้าวที่มณฑลนครไชยศรีในครั้งนี้ (พ.ศ.2445) กระทรวงเกษตรธิการได้รับมอบหมายให้ ดร.คาเมทาโรโทยามะ นายช่างไหมใหญ่ เป็นผู้สำรวจ โดยรับหน้าที่ในการสำรวจพันธุ์ข้าวที่มณฑลนครไชยศรีในครั้งนั้น (พ.ศ.2445) ได้ดำเนินการสำรวจ ในระหว่างวันที่ 3 - 9 ปีเดียวกัน (พ.ศ.2445) โดยมีรายละเอียดดังนี้

ข้าพเจ้ามีสเตอร์เค. โทยามะ นายช่างไหมใหญ่ เรียนมายังท่านปลัดทูล
ฉลองกระทรวงเกษตรราธิการ ด้วยตามคำสั่งของท่าน ให้ข้าพเจ้าตรวจเข้าเปลือกนั้น
บัดนี้ข้าพเจ้าขอชี้แจงในการที่ข้าพเจ้าได้ออกตรวจต่อไปนี้ดังนี้

เมื่อวันที่ 3 เดือนนี้ข้าพเจ้าได้ออกตรวจที่พระปฐม แล้ววันที่ 4 ได้ไปตรวจ
ที่บ้านหนองขาหย่างห่างจากพระปฐมไปทางทิศประมาณ 2 - 3 ไมล์ รุ่งขึ้นวันที่ 5
ได้ไปตรวจ บ้านสรวงใหม่, บ้านมาบแค แล้วดักกลางซึ่งอยู่ข้างทิศเหนือ

วันที่ 2 เวลา 1 โมง ข้าพเจ้าออกเรือไปตรวจที่คลองโยง ถึงคลองโยงเวลา 3
ยาม 50 นาที แล้วรุ่งขึ้น วันที่ 7 ข้าพเจ้าได้กลับมาที่อำเภอเมือง แล้ววันที่ 8
ข้าพเจ้าได้ไปตรวจที่บ้านท่าตลาดแล้วกลับมาพระปฐม วันที่ 9 เวลาเช้า 2 โมง 50
นาที แล้วเลยกลับมาบางกอกเหตุผลที่ตรวจได้นั้นดังที่จะแจ้งต่อไปนี้

เนื้อดิน

พื้นดินในที่เหล่านี้ เป็นดินเหนียวโดยมาก ดีกว่า เนื้อดินที่แถวใกล้ ๆ บาง
กอกนิดหน่อยเท่านั้น แลเนื้อดิน ก็คล้าย ๆ กับดินที่บางกอก แลยังไม่รู้ว่าผิวดิน
อย่างไร โดยไม่มีเครื่องตรวจ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าต้องทำเป็นตรวจทดลอง
เปรียบเทียบดินเหล่านี้ดูก่อน แต่ข้าพเจ้าได้พบดินดีในที่แห่งหนึ่งซึ่งเรียกกันว่าคลอง
โยง มีดินฟูหรือปุ๋ย ซึ่งเรียก ว่าโลมมีซอซล์ หนาประมาณ 10 เซนติเมตร แลได้นำ
ลงไป เป็นดินเหนียวเช่นกับที่อื่น ๆ ถึงกระนั้นก็ดี ยังผิวดิน ในแขวงนี้แลดินที่ใน
เมืองนครไชยศรี แต่จะผิวดินมาก กับทำให้เม็ดเข้าผิวดินได้หรือไม่ ข้าพเจ้าต้อง
ลองตรวจดูด้วยเครื่องตรวจเสียก่อน

เข้าเปลือก

วิธีปลูกก็คล้ายกันกับที่ใกล้ ๆ บางกอก จำนวน เข้าเปลือกที่ได้จากไร่หนึ่ง
ก็ไร่เดียวกัน ไร่หนึ่งได้เข้าประมาณ 20 - 30 สัด เดียวนี้มีเข้าหลายชนิดที่ปลูก
กัน ในที่แถวนี้ ที่อย่างดีก็มีแลไม่สู้ดีก็มี บางแห่งอย่างดีมาก แต่ราษฎรในแถวนั้น
หาได้เรียกเข้าอย่างดีปลูกไม่ แลในมณฑลนครไชยศรีก็เหมือนกัน แลพันธุ์ที่ไม่สู้ดี
ทั้งหมด ที่จะทำเป็นตัวอย่างได้ เช่นกับเข้าที่ข้าพเจ้าได้เห็นที่บ้านสวนใหม่นั้น
เป็นเข้าเลวกว่าที่ใกล้ ๆ บางกอก และอีกประการหนึ่งที่ตามแถวหมู่บ้านริมฝั่งแม่น้ำ
นครไชยศรีนั้น เข้าก็ไม่เหมือนกันแลไม่ไกลกันนักกับเข้าชนิดที่ดีที่ปลูกใน
แขวงนั้น เหตุนี้จึงเห็นได้ว่าทำไมเข้าในมณฑลนี้จึงดีกว่าในมณฑลอื่น ๆ

ข้าพเจ้าขอชี้แจงต่อท่านว่า ราษฎรในมณฑลนี้ คงไม่ชำนาญในการเรียก
เม็ดข้าวหนัก แลเขาเชื่อไว้ใจตามชนิดพันธุ์ข้าวเท่านั้น เพราะฉะนั้นถ้ารัฐบาลจะจัดการ
จ่ายพันธุ์ข้าวชนิดดีให้กับชาวนาแขวงนี้ได้แล้ว เขาก็จะเกิดผลดีมาก

ต่อมาในปี พ.ศ.2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้จัดงานการแสดง
กลกิรรมแลพานิชการ ครั้งที่ 1 รวมทั้งการประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นที่สระปทุมวัน (บริเวณวังสระปทุมวันใน
ปัจจุบัน) เฉพาะพันธุ์ข้าวจากมณฑลนครไชยศรี มีคณะกรรมการตัดสิน ได้แก่ หม่อมราชวงศ์สุพรรณ
พระมนตรีพจนกิจ หลวงจิตรจันทวานิช มิสเตอร์เอเมอร์ จากห้างมากวน มิสเตอร์ทันเตอร์ จากห้างแอรา
คอน รวม 5 ท่าน โดยมี ผลการประกวดของมณฑลนครไชยศรีปรากฏว่า ชาวนาสาธยาย ได้รับรางวัล
ประกวดพันธุ์ข้าว 5 ราย ดังนี้

เข้าพระยาชมเป็นเข้าหนัก หมายเลขที่ 128 ของนายแสง เพาะปลูกที่
สาธยายเป็นที่ 1 ควรได้รับรางวัลเงินตรา 20 บาท เหรียญทองเหรียญหนึ่ง กับ
หนังสือประกาศนียบัตรกำกับฉบับหนึ่ง

เข้าพวงเงิน เป็นเข้ากลางปี หมายเลขที่ 132 ของนายแสง เพาะปลูกที่
สาธยาย ควรได้รับเหรียญทองแดงเหรียญหนึ่ง กับหนังสือประกาศนียบัตรกำกับ
ฉบับหนึ่ง

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพิมพ์ แมงทับ (กันโสภาส) (สัมภาษณ์, 2562) หลานตาของกำนัน
นายเถิงและนางเที่ยง กันโสภาส ซึ่งนายเถิงเป็นบุตรชายของขุนวิศาลกันโสภาสได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า
ข้าว ที่นำไปประกวดมีชื่อเรียกว่า พญาชม ปลูกในพื้นที่สาธยายริมคลองโยง เจ้าของที่นาคือขุนวิศาลกัน
โสภาส นายแสงคือผู้เช่านา

ภายหลังพื้นที่ชุมชนคลองโยงมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นมากขึ้น เกิดตลาดชุมชนและโรงเรียน
ขึ้นหลายแห่ง อาทิ **โรงเรียนวัดมะเกลือ** ที่ก่อตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ.2476 โดยมีขุนพรหมสมรรถเดช
(กำนันต่อย พรหมสุรินทร์) กำนันตำบลคลองโยง และนายโป่ง ม้วยจัน กำนันตำบลหนองเพรางาย
เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งระยะแรกเรียนอยู่บนศาลาการเปรียญ

2.4 ยุคนาข้าวสู่นาบัว (พ.ศ.2485 - 2553)

ในปี พ.ศ.2485 เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ทั่วประเทศไทย พื้นที่ในคลองโยงในปัจจุบัน ซึ่งสมัยนั้นขึ้นอยู่กับอำเภอนครชัยศรี เกิดผลกระทบด้วยเช่นกันคือ น้ำท่วมถนนรถไฟ ท่วมทุ่งนา บ้านเรือน ชาวบ้านส่วนหนึ่งต้องอพยพไปอยู่นครปฐม สัตว์เลี้ยงต่างๆ ล้มตายเป็นจำนวนมาก การดำรงชีพลำบากยิ่ง เหตุการณ์ดังกล่าวนี้นำไปสู่การขุดคลองซอยในสมัยต่อมา

ภายหลังจากน้ำท่วมใหญ่ ภาครัฐและเอกชนได้ร่วมกันขุดคลองเพื่อเป็นเส้นทางสัญจรไปมา และเป็นเส้นทางส่งน้ำระบายน้ำเพื่อการทำนาเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดคลองซอยขึ้นหลายสาย เช่น คลองบางเตย คลองซอย คลองเจ๊ก (คลองชัยขันธุ์) คลองสามบาท คลองตาหลี่ คลองสุคต คลองหม่อมเจ้าเฉลิมศรี คลองนายเปล่ง คลองตาพริ้ง คลองตาบาง คลองสามวา ฯลฯ ซึ่งคลองเหล่านี้ได้ช่วยให้การทำนาได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น ทั้งยังสามารถเข้าถึงพื้นที่ได้อย่างทั่วถึงด้วย จึงทำให้เกิดชุมชนย่อยๆ ขึ้นในพื้นที่มากขึ้น เช่น ชุมชนบ้านคลองสว่างอารมณ์ เป็นต้น

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ ในปี พ.ศ.2492 ชุมชนคลองโยงได้มีการจัดตั้ง **โรงเรียนคลองสว่างอารมณ์** บริเวณชุมชนบ้านชัยขันธุ์ โดยขุนพรหมสมรรถเดช (กำนันต๋อย พรหมสุรินทร์) กับชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้านสืบมา

จากสภาวะการณน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ.2485 หรือที่ชาวคลองโยงเรียกว่า “ปีน้ำไล่” นั้น ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจฝืดเคืองภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงเวลาสำคัญของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนา ส่งผลต่อการทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาอย่างมาก ความเสียหายจากน้ำท่วมครั้งนั้นทำให้หลายครอบครัวต้องพบกับความเดือดร้อน และเริ่มหาทางปรับตัวและรับมือหากเกิดน้ำท่วมใหญ่อีกครั้ง เกษตรกรบางส่วนเริ่มมีเปลี่ยนจาก “นาข้าว” การหันมาทำ “นาผักกระเฉด” บ้าง เลี้ยงปลาสาวยบ้าง รวมถึงการทำ “นาบัว”

นาบัวยุคบุกเบิกในอำเภอพุทธมณฑล เริ่มจากนาบัวของสุรจิตร์ – สัมพันธ์ ยงใจยุทธ ที่ตำบลศาลายา เมื่อราว พ.ศ.2505 - 2506 ริเริ่มทำนาบัวเป็นอาชีพ พันธุ์บัวยุคแรกคือ พันธุ์บัวขาวบ่อหลา โดยส่งบัวไปขายที่ปากคลองตลาดและได้ราคาดี จึงทำให้ชาวนาในพื้นที่ใกล้เคียงเริ่มหันมาทำนาบัว (วิรัตน์ คำศรีจันทร์, 2543, 76) อย่างไรก็ตามเกษตรกรกรส่วนใหญ่ก็ยังคงทำนาข้าว และมีบางส่วนที่ทำนาบัวควบคู่ไปด้วย ถือเป็นพัฒนาการอีกหน้าสำคัญของวัฒนธรรมข้าวในท้องถิ่นนี้

อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ.2538 เกิดน้ำท่วมใหญ่อีกครั้ง และต่อมาปี พ.ศ.2541 เป็นปีที่เศรษฐกิจถดถอย แต่เป็นช่วงที่ข้าวราคาดี ชาวนาบัวจึงพากลับไปปลูกข้าวและได้ค้นพบอีกว่าภายหลังการปลูกบัวแล้วดินก็กลับฟื้น ปลูกข้าวอีก ก็จะมีให้ผลดี ซึ่งก่อให้เกิดแบบแผนใหม่ คือ การทำนาบัวแบบหมุนเวียน (วิรัตน์ คำศรีจันทร์, 2543, 29)

2.5 ยุคนาโหนดชุมชน (พ.ศ.2554 - ปัจจุบัน)

ปี พ.ศ.2554 ชุมชนคลองโยงเป็นชุมชนแห่งแรกที่ได้รับโฉนดที่ดินชุมชน ซึ่งมาจากการรวมตัวของชาวบ้าน เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม ในการครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ตนอาศัยอยู่ สืบทอดมรดก การทำเกษตรกรรมจากบรรพบุรุษของชาวชุมชนคลองโยง จนมาถึงการได้รับโฉนดที่ดินชุมชนเป็นแห่งแรกในประเทศ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ที่นาในยุคแรกในบริเวณคลองมหาสวัสดิ์จัดคลองโยงเป็นการจัดสรรที่นาเพื่อพระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 4 ขวานาคลองโยงเป็นผู้เช่าที่นาเหล่านั้นทำนามานับแต่นั้น (ประกาศ ปันตบแต่ง, สัมภาษณ์, 2562) ที่ดินผืนซึ่งชาวบ้านสหกรณ์บ้านคลองโยงทำกินกันมานี้พบหลักฐานโฉนดที่ดินผู้ถือกรรมสิทธิ์คือ เจ้าจอมมารดาชุ่ม (ราชกุลดิศกุล) ในรัชกาลที่ 4 (หลังโฉนดระบุปีออกโฉนดคือ พ.ศ.2460) (ประกาศ ปันตบแต่ง, สัมภาษณ์, 2562) โฉนดของเจ้าจอมมารดาชุ่ม เป็นใบเช่าที่ของวังวรดิศ มีหลวงสกลคุณารักษ์ เป็นผู้เก็บค่าเช่านาจากโฉนดที่ดินชาวบ้านมีผู้เช่าหลายคน เช่น นายจ้อย จินช้าง กำนันเถิง กันโสภาส เป็นต้น ด้านหลังของโฉนดจะมีการระบุข้อมูล การโอนและเปลี่ยน จากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพมาเป็นหม่อมเจ้าจุลดิศ ดิศกุล มาถึงหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ที่มีทั้งหมด 8 โฉนด (บุญมี เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

ที่ดินผืนนี้ตกทอดกันมาในพระราชสกุลดิศกุลจนถึงเจ้าของรายสุดท้ายที่ระบุอยู่ในโฉนดที่ดินแปลงนี้ เจ้าของโฉนดที่ดินคือนางประไพพิศ เกตุรายนาค โดยมีนายบุญชิต เกตุรายนาค เป็นผู้จัดการมรดก และเคยประกาศขายยกผืนครั้งใหญ่มาครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.2496 ในราคาไร่ละราว 1,100 บาท แต่ขายได้เพียง 700 ไร่ ยังเหลืออีกจำนวน 1,800 ไร่ นายบุญชิต เกตุรายนาค ได้มอบให้ “นายกองนา” เก็บค่าเช่าเพื่อส่งให้แก่ตนเองต่อไป (ประกาศ ปันตบแต่ง, สัมภาษณ์, 2562)

โฉนดที่ดินชุมชนจำนวน 1,800 ไร่ ซึ่งเดิมเป็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพนี้ ทรงตั้งใจจะขายกรรมสิทธิ์ที่ดินให้แก่ชาวบ้าน แต่ชาวบ้านไม่มีเงินทุนมากพอ จึงต้องไปกู้ยืมกองทุนหมุนเวียนซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐบาล และมีกติกาการกู้ยืมของกองทุนว่าต้องผ่อนค่าที่ดินให้แก่รัฐจนกว่าจะครบถ้วนตามจำนวน ชาวบ้านถึงจะได้เป็นเจ้าของที่ดินเหล่านั้นอย่างแท้จริง แต่หากผ่อนไม่ครบและไม่ได้ไปขึ้นทะเบียนที่ดินกับกรมธนารักษ์ ที่ดินเหล่านั้นก็จะตกเป็นของรัฐ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดสหกรณ์หมู่บ้านขึ้นมา เป็นศูนย์กลางชุมชนเพื่อจัดการซื้อกรรมสิทธิ์ที่ดินจากรัฐแทน โฉนดที่ดินชุมชนจึงมีสหกรณ์เป็นเจ้าของ ครอบคลุมชุมชนใหญ่และสหกรณ์ก็จะโอนที่ดิน ให้สมาชิกทุกคน คนละ 20 ไร่ แต่ละคนจะถือเป็นเจ้าของร่วมกันในนามสหกรณ์ โดยมีกฎระเบียบร่วมกันว่า ห้ามซื้อและห้ามขาย (ประกาศ ปันตบแต่ง, สัมภาษณ์, 2562) ซึ่งนับเป็นต้นแบบการจัดการที่ดินของชาวนาในรูปแบบของสหกรณ์ชาวนาโฉนดชุมชน โดยเริ่มที่ชุมชนคลองโยงเป็นที่แรกในประเทศไทย

การต่อสู้เพื่อเรียกร้องกรรมสิทธิ์ที่ดินในครั้งนี้เป็นที่สนใจของประชาชนเป็นอย่างยิ่งทั้งสื่อมวลชนก็ให้ความสำคัญกับการติดตามการเรียกร้องกรรมสิทธิ์ ในการครอบครองที่ดินของชาวมุขชนคลองโยงจนนำมาสู่ “คลองโยง: ชุมชนแห่งแรกที่ได้รับโฉนดที่ดินมุขชน” แต่การได้รับโฉนดที่ดินมุขชนในครั้งนี้ ก็ไม่ได้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างที่ชาวบ้านตั้งไว้ “มันก็เหมือนกับเราไปซื้อคอนโดฯ อยู่คือคอนโดฯ เป็นของเรา แต่เราไม่ใช่เจ้าของที่ดินแห่งนั้น” (บุญมี เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

อย่างไรก็ดี จากการได้รับโฉนดที่ดินมุขชนของชาวมุขชนคลองโยง ทำให้ชาวมุขชนคลองโยงต้องมีการเปรียบเทียบในการถือครองกรรมสิทธิ์โฉนดที่ดินมุขชนร่วมกัน โดยมีสาระสำคัญคือโฉนดมุขชนเป็นการบริหารจัดการที่ดินร่วมกันในรูปแบบสหกรณ์ โดยให้สหกรณ์เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินทั้งแปลงที่ดินร่วมกัน และสมาชิกเป็นเจ้าของของครอบครองที่ดินและใช้ประโยชน์แบบรายบุคคล หรือครอบครัว และผู้ที่มีสิทธิในการครอบครองและใช้ประโยชน์ที่ดินคือ สมาชิกสหกรณ์ซึ่งเป็นผู้ที่ครอบครองที่ดินดั้งเดิมตกทอดสืบเนื่องกันมาตั้งแต่แรกจัดตั้งสหกรณ์บ้านคลองโยง และเป็นไปตามข้อบังคับสหกรณ์ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, สัมภาษณ์, 2562) คือ

1) ห้ามซื้อขายที่ดิน แต่ที่ดินสามารถตกทอดไปยังทายาท โดยชอบธรรมของผู้มีสิทธิใช้ประโยชน์ในที่ดิน การโอนที่ดินต้องให้แก่ทายาทโดยธรรมหรือโดยการมอบเป็นมรดก โดยผู้รับที่ดินต้องมีคุณสมบัติเป็นสมาชิกสหกรณ์ และเป็นผู้ที่มีภูมิลำเนาในชุมชนเท่านั้น (บุญมี เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

2) ต้องใช้ที่ดินเพื่อทำประโยชน์ในการเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัยเท่านั้น ห้ามนำที่ดินไปทำธุรกิจอุตสาหกรรมและกิจการที่ทำลายสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ และมีข้อตกลงร่วมกันว่าสมาชิกมีหน้าที่ที่จะต้องช่วยกันปรับปรุงรูปแบบการผลิตให้พัฒนาไปสู่การเกษตรกรรมยั่งยืน (บุญมี เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

3) ให้สหกรณ์บ้านคลองโยงเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินและสมาชิกของสหกรณ์มีสิทธิในการครอบครองและใช้ประโยชน์ โดยห้ามจำหน่าย โอนให้แก่ผู้อื่นใด เว้นแต่จะตกทอดเป็นมรดกแก่ทายาท (บุญมี เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

องค์ความรู้และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวมุขชนคลองโยงในมิติวัฒนธรรมชาวนี้นสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของสังคมชาวมุขชนคลองโยงที่เป็นสังคมชาวนาในที่ราบลุ่มริมน้ำ มีพัฒนาการและการปรับตัวมาอย่างต่อเนื่อง มีต้นทุนทางภูมิศาสตร์ที่ดีทั้งดินและน้ำส่งผลให้ชาวมุขชนคลองโยงจึงได้รับความนิยมต่อเนื่องมาที่รู้จักกันในนาม “ข้าวหอมนครชัยศรี”

อภิปรายผลการวิจัย

องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยงทั้ง ความรู้เรื่องการปลูกข้าวทำนาและ ความรู้เครื่องมือและสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเป็นวัฒนธรรมร่วมของชาวนาในที่ราบลุ่มภาคกลาง เครื่องมือเครื่องใช้มีลักษณะร่วมกัน อย่างไรก็ตามมีประเด็นที่น่าสนใจคือความรู้เรื่องประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าวโดยเฉพาะการตั้งกระบุงข้าวเปลือกใส่กะลำน้ามนมะพร้าวจุดหน้าศพ ถือเป็นเอกลักษณ์ที่พบในท้องถิ่น และแสดงความเป็นวัฒนธรรมชาวนาได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมข้าวของชาวตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของชุมชนคลองโยงที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ผ่านเหตุการณ์สำคัญๆ ที่กระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นชาวนา ได้สร้าง “อัตลักษณ์ชาวนาคลองโยง” ที่สะท้อนความอดทนและปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงต่อนโยบายรัฐและภัยธรรมชาติ

ในบรรดาพื้นที่ 3 ตำบลของอำเภอกุสุมาลย์ในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย ตำบลศาลายา ตำบลมหาสวัสดิ์ และตำบลคลองโยง จะพบว่าในอดีตตำบลคลองโยงมีความเป็นวัฒนธรรมชาวนาสูงกว่าตำบลอื่นๆ เพราะพื้นที่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม อยู่ฝั่งเหนือของทางรถไฟ ซึ่งเป็นที่กั้นน้ำไม่ให้ข้ามมาอีกฝั่ง คือ ฝั่งใต้ป้องกันไม่ให้น้ำเข้าสู่พระนคร จึงเป็นที่น้ำท่วมได้ง่ายและบ่อยครั้ง ไม่นิยมทำสวนผลไม้ ขณะที่ชาวบ้านตำบลศาลายา และตำบลมหาสวัสดิ์ มีการทำไร่นาสวนผสมมาตั้งแต่ที่พระบรมวงศานุวงศ์ได้ ขยายที่นาพระราชสมภพให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งโดยมากเป็นชาวบ้านที่มีพื้นเพอยู่ชายแม่น้ำนครชัยศรีตั้งแต่ อำเภอสามปราชญ์ จนถึงอำเภอนครชัยศรี ด้วยเหตุนี้อัตลักษณ์ความเป็นชาวนาในวัฒนธรรมข้าวของชาว คลองโยงจึงค่อนข้างเข้มข้น ผ่านการหักล้างทางพงศาวดารและเขาที่นาทำกินมาแต่สมัยบรรพบุรุษ ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และต่อสู้เพื่อให้ได้โฉนดชุมชน ผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมและ สร้างความสามัคคีจนทำให้ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ผู้นำชุมชนเองได้สะท้อนความคิดและความกังวล ของวิถีชีวิตในวัฒนธรรมชาวนาคลองโยงไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

อย่างไรก็ดี คนคลองโยงจะอยู่ในสังคมเกษตรกรรมได้หรือไม่ คนในเมือง ก็ต้องเข้ามาหนุนเสริมชาวบ้าน การปรับระบบการผลิตของชาวบ้านจะไปได้ หรือไม่ การปลูกพืชผักไร้สารพิษจะอยู่ได้หรือไม่ในสถานะเศรษฐกิจที่บีบรัดและ ค่าใช้จ่ายที่สูงจึงขึ้นอยู่กับรายได้ที่กลับคืนมา หากคนในเมืองที่มีการศึกษาดีปล่อย ใหพื้นที่คลองโยงและเกษตรกรรายย่อยอื่น ๆ ผจญชะตากรรมกันเอง โดยไม่เข้ามา พุดคุยกันว่าเราจะให้เขาผลิตอะไร อยากจะกินอะไร คนในเมืองต้องมาเห็นหน้า พวกเรา เห็นการปลูกพืชผักของเรา และบอกเราว่าอยู่ตรงไหนบ้างจะได้เอาพืชผัก ไปส่ง ต้องสร้างระบบตลาดที่เอาหัวใจมาช่วยกัน (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

สรุป

คลองโยงเป็นสายน้ำหลักของชุมชน และเป็นที่มาของชื่อชุมชน เป็นหัวใจสำคัญของวิถีเกษตรในพื้นที่ ที่เกิดการส่งต่อมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมข้าวกันต่อเนื่องมา โดยองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยงแบ่งเป็น 1) ความรู้เรื่องการปลูกข้าวทำนา 2) ความรู้เครื่องมือและสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับการทำนา 3) ความรู้เรื่องประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าว ส่วนด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมข้าวของชาวคลองโยงแบ่งได้เป็น 5 ยุค ได้แก่ 1) ยุคแรกเริ่มป่าไม้ชายนา 2) ยุคพัฒนาที่นาพระราชมรดก 3) ยุคการสำรวจดินสู่การเกษตรยุคใหม่ 4) ยุคนาข้าวสู่นาบัว และ 5) ยุคนาโหนดชุมชน ซึ่งองค์ความรู้และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวคลองโยงในมิติวัฒนธรรมข้าวนี้สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของสังคมชาวคลองโยงที่เป็นสังคมชาวนาในที่ราบลุ่มริมน้ำ มีพัฒนาการและการปรับตัวมาอย่างต่อเนื่อง มีต้นทุนทางภูมิศาสตร์ที่ดีทั้งดินและน้ำส่งผลให้ชาวคลองโยงจึงได้รับความนิยมต่อเนื่อง

อนาคตของผืนนาในพื้นที่คลองโยงแห่งนี้ ชาวบ้านคลองโยงปรารถนาที่จะร่วมกันบริหารจัดการที่ดินทำกินผืนนี้ให้มีความยั่งยืน ควบคู่ไปกับการเรียนรู้ที่จะพัฒนาชุมชนเพื่อให้เป็นต้นแบบของพื้นที่การจัดการภายใต้รูปแบบโหนดชุมชน มุ่งหมายที่จะพัฒนาพื้นที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมยั่งยืน ควบคู่ไปกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรม โดยต้องการสร้างจุดขาย จากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตน (บุญลือ เจริญมี, สัมภาษณ์, 2562)

รายการอ้างอิง

- เจ็ก เจริญมี. (สัมภาษณ์). ชาวชุมชนคลองโยง ตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 24 สิงหาคม 2562.
- จันทร์ เข้มกลัด. (สัมภาษณ์). ชาวชุมชนคลองโยง ตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 28 สิงหาคม 2562.
- จันทน์ พวงสร้อยทอง. (สัมภาษณ์). ชาวชุมชนคลองโยงตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 7 สิงหาคม 2562.
- แจ้ว แร่มี. (สัมภาษณ์). ชาวชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 1 ตุลาคม 2562.
- ช่วย สิทธิสุนทร. (สัมภาษณ์). ชาวชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 6 สิงหาคม 2562.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2520). *การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7* (พ.ศ. 2411-2475). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญลือ เจริญมี. (สัมภาษณ์). ผู้นำชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 28 สิงหาคม 2562.
- ประภาส ปันตบแต่ง. (สัมภาษณ์). ผู้นำชุมชนคลองโยง ตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 25 มิถุนายน 2562.
- พระปลัดอนันต์ สนพะเนา ศาสตรา เล่าอรรถ. (2560). วัฒนธรรมข้าว: การสืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานใต้. *Journal of MCU Peace Studies Special Issue วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, (5 ฉบับพิเศษ).
- รัฐพล ไชยรัตน์. (2557). ภาพอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมข้าวไทย. *นิเทศสยามปริทัศน์*, 13(14).
- วันทนา เอี่ยมสุวรรณ. (สัมภาษณ์). ชาวชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 28 สิงหาคม 2562.
- วิรัตน์ คำศรีจันทร์. (2543). *ชะตากรรมร่วมกันของบัวทั้งสี่เหล่า: วิถีสังคมของชาวนาบัว*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศรีนวล เข้มกลัด. (สัมภาษณ์). หมอขวัญประจำชุมชนคลองโยง ตำบลคลองโยง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดนครปฐม, 28 สิงหาคม 2562.

- ศศิภาณูจน์ จินตวรรณ. (2551). บทบาทองค์การบริหารส่วนตำบลในเขตชนเมืองกรณีศึกษาองค์การบริหารส่วนตำบลคลองโยง อำเภอฟุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศิริพรรณ สุทธิพันธ์. (2561). วัฒนธรรมข้าว : กระบวนการผลิตและการบริโภคตามวิถีพุทธ. *วารสารมหาวิทยาลัยวิชาการ*, 5(2).
- เสถียร ลายลักษณ์, ร.ต.ท. และคนอื่นๆ. (2478). “ประกาศเรื่องอนุญาตชุดคลอง” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 1. มปท.
- เสริมศิริ อัครพัฒน์. (2560). วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ: แนวคิดและการจัดการบนฐานทุนทางสังคม. *วารสาร มจร นครน่านปริทรรศน์*, 1(2).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2446). ร.5 กษ. 3.3/31 รายงานกราบบังคมทูลของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต่อรัชกาลที่ 5. 1 มิถุนายน ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446).
- เอี่ยม ทองดี และคณะ. (2545). “โครงการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นพุทธมณฑล เรื่องพลังประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน อำเภอฟุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม”. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายถาวร เทียมปฐม เป็นกรณีพิเศษ ณ ฌาปนสถานวัดสุวรรณาราม ตำบลศาลายา อำเภอฟุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม 23 มีนาคม 2545 . นครปฐม: มปป.
- Ian Brown. (1980). "Government Initiative and Peasant Response in the Siamese Silk Industry, 1901-1913. *Journal of the Siam Society*, 68(2).

ผู้เขียน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อภิลักษณ์ เกษมผลกุล
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
E-mail: aphilak@yahoo.com